

בין המלכויות ובין אדם לחברו, **שְׁנֵי אָמְרִים** (זכריה ח, טז): **"אָמֶת וּמִשְׁפַּט שְׁלוֹם שְׁפָטוּ בְּשַׁעְרֵיכֶם"** - אם תשפטו משפט צדק ושלום, תזכו לישוב בשעריכם:

פרק שני

משנה א

רַבִּי יְהוּדָה הַנְּשִׂיא אוֹמֵר: אֵיזוּהִי דֶרֶךְ יִשְׂרָאֵל שְׂיִבּוֹר - יִבְרֹר לֹא הָאָדָם שֶׁעַל פִּיהָ יִתְנַהֵג תְּמִיד³⁶? כָּל שֶׁהִיא תִּפְאָרֶת לְעוֹשֵׂיהָ - שִׁירוּהָ נַחַת

אותו, אבל אינו תפארת לעושיה ואינו נוח לו, שהוא בא לידי עניות בשביל כך. אבל מדת הנדיבות שהיא אמצעית בין הכילות והפיזור, היא תפארת לעושיה, ששומר את ממונו ואינו מפזר יותר מן הראוי. ותפארת לו מן האדם, שבני אדם מפארים אותו שנותן כמו שראוי לו ליתן. וכן הדין בשאר

ביאורים והרחבות

36. גרסינן בגמרא תמיד (כח, א): תניא, רבי אומר: איזו היא דרך ישרה שיבור לו האדם? יאהב את התוכחות, שכל זמן שתוכחות בעולם נחת רוח באה לעולם, טובה וברכה באין לעולם, ורעה מסתלקת מן העולם, שנאמר (משלי כד, כה): "ולמוכיחים ינעם ועליהם תבא ברכת טוב". ויש אומרים: יחזיק באמונה יתירה, שנאמר (תהלים קא, ו): "עיני בנאמני ארץ לשבת עמדי" וגו'. ופרשי': איזו היא דרך ישרה שיבור לו האדם - הרבה דברים צריך לו לאדם לבחור, אלא הכי קאמר: איזוהי דרך אחת מדרכים הישרים שיבור לו האדם.

רבי יהודה הנשיא

"רבי" שתם הוא רבי יהודה הנשיא, תנא בדור החמישי, מסדר המשנה, דור שביעי מהלל הזקן. היה יחיד בדורו, איש שנמצא בו כל החמודות, והיה מופלג בחכמה ובמעלה בתכליתם, עד שאמרו: "מימות משה ועד רבי לא מצינו תורה וגדולה (שררה) במקום אחד" (סנהדרין לו, א). העמיד תלמידים רבים, היה עשיר מופלג ופרנס את ישראל בכספו. תחילה רצה לפרנס רק את החכמים לומדי התורה, אך לבסוף, בעקבות תוכחה של תלמידו ר' יונתן בן עמרם, פרנס את כל העם (בבא בתרא ח, א). על אף עשירותו שנינו בכתובות (קד, א): בשעת פטירתו של רבי, זקף עשר אצבעותיו כלפי מעלה, אמר: רבונו של עולם, גלוי וידוע לפניך שיגעתי בעשר אצבעותי בתורה ולא נהניתי אפילו באצבע קטנה.

עוד גרסינן (קידושין עב, ב): יום שמת רבי עקיבא נולד רבי, קראו עליו את המקרא (קהלת א, ה): "וזרח השמש ובא השמש". אכן רבי יהודה הנשיא היה יורשו של רבי עקיבא שהשלים את פועלו בסידור ועריכת המשנה (יש אומרים שרק ערך את המשנה, אך יש אומרים שגם כתב וסידר). אך אף על פי שהיה עורך את המשנה, כשנחלקו רבים עמו קיבל את דעתם, ואמרו בסוף מסכת סוטה: כשמת רבי בטלה ענוהו.

השפה העברית היתה חביבה עליו ביותר, ולכן את המשנה סידר בעברית צחה, ושנינו בבבא קמא (פג, א): והאמר רבי: בארץ ישראל לשון סורסי (לשון משובשת) למה? אלא או לשון הקודש או לשון יוונית. ומסופר שהיו התלמידים לומדים משיחות הבטלות של שפחותיו את דקדוקי הלשון (ראש השנה כו, ב ומגילה ח, א).

מעצמו **וְתִפְאַרֶת לֹא מִן הָאָדָם** - שבני אדם ירוו ממנו נחת³⁷. **וְהָיָה זְהִיר בְּמִצְוָה** - מצוות עשה שנראית בעיניך **קְלָה בְּבַחֲמוּרָה** - כמו שאתה נזהר במצוות עשה שנראית בעיניך חמורה, **שְׂאִין אֶתָּה יוֹדֵעַ מִתֵּן שְׂכָרְךָ שֶׁל מִצְוֹת עֲשֵׂה**. שהרי עונשן של מצוות לא תעשה נתבארו בתורה, ועל פי עונשן נדע מעלתן³⁸. **וְהָיָה מִחֲשֵׁב הַפֶּסֶד מִצְוָה** - הפסד והחמור לחמורה: והוּי מִחֲשֵׁב הַפֶּסֶד מִצְוָה. מה שאתה מפסיד מסחורתך וממונך מפני עסק

ביאורים והרחבות

37. גרסינן ביומא (פו, א): אביי אמר: כדתניא: (דברים ו, ה) "ואהבת את ה' אלהיך" - שיהא שם שמים מתאהב על ידך, שיהא קורא ושונה ומשמש תלמידי חכמים ויהא משאו ומתנו בנחת עם הבריות, מה הבריות אומרות עליו? אשרי אביו שלמדו תורה, אשרי רבו שלמדו תורה, אוי להם לבריות שלא למדו תורה, פלוני שלמדו תורה ראו כמה נאים דרכיו כמה מתוקנים מעשיו, עליו הכתוב אומר (ישעיה מט, ג): "ויאמר לי עבדי אתה ישראל אשר בך אתפאר". אבל מי שקורא ושונה ומשמש תלמידי חכמים ואין משאו ומתנו באמונה ואין דבורו בנחת עם הבריות, מה הבריות אומרות עליו? אוי לו לפלוני שלמד תורה, אוי לו לאביו שלמדו תורה, אוי לו לרבו שלמדו תורה, פלוני שלמד תורה ראו כמה מקולקלין מעשיו וכמה מכוערין דרכיו, ועליו הכתוב אומר (יחזקאל לו, כ): "בְּאֲמֹר לָהֶם עִם ה' אֱלֹהֵי וּמֵאֲרָצוֹ יֵצְאוּ".

38. מצינו בגמרא עירובין (כא, ב) מעשה נורא, עד כמה יש לזהר ולדקדק בקיום המצוה. תנו

אבותיו הנשיאים של ר' יהודה הנשיא הוכתרו כולם בתואר רבן אבל הוא נקרא רבי סתם. חבריו כינוהו "רבינו הקדוש" משום שהתנהג בקדושה יתירה, שלא שלח ידו למטה מחגורו (שבת קיח, ב). רוב אמרותיו במסכת אבות מלאות ומעוררות את הלומד ליראת שמים. ועליו שנינו (לקמן ו, ח): רבי שמעון בן מנסיא אומר משום רבי שמעון בן יוחאי: הנוי והכח והעושר והכבוד והחכמה והזקנה והשיבה והבנים נאה לצדיקים ונאה לעולם... רבי שמעון בן מנסיא אומר: אלו שבע מדות שמנו חכמים לצדיקים, כולם נתקיימו ברבי ובניו.

משחר ילדתו שימש את כל חכמי התורה שבדורו וקיבל תורה מפי חמשת תלמידי ר' עקיבא האחרונים: ר' מאיר, ר' יהודה, ר' יוסי, ר' שמעון ור' אלעזר. ברם, את עיקר תורתו קיבל כנראה, מר' יעקב בר קרשי, שהיה ממקורביו של הנשיא רשב"ג (הוריות יג, ב), ממנו קיבל משניות וברייתות, וייתכן שמסר ר' יעקב לרבי את משנת ר' מאיר, שהיא יסוד משנת רבי "סתם משנה - רבי מאיר" (סנהדרין פו, א).

רבי חייא קרא עליו: "רוח אפינו משיח ה'" (ירושלמי שבת טז, א), ר' יוחנן וריש לקיש העידו על עצמם: אנו לא זכינו לתורה אלא בגלל שראינו את אצבעות ידיו של רבי בולטות מבית ידו (ירושלמי ביצה ה, ב). על כל הליכות ביתו היה טבוע חותם של אצילות והדר מלכות.

העיר בית שערים היתה מקום בית דינו וישיבתו של רבי, והסנהדרין הגיעה לשם בעקבותיו (ראש השנה לא, ב), לאחר שרבי נחלש וחלה עבר לציפורי שישבה על הר ואוירה היה מבריא (כתובות קג, ב). הוא חי בציפורי י"ז שנה ומעת לעת ירד לטבריה הסמוכה.

המקובל הוא שרבי חי כשבעים שנה, אך יש אומרים שנפטר בגיל מאה, חמש שנים אחרי חתימת המשנה (ספר יוחסין). פטירתו היתה בערב שבת בציפורי ונקבר על פי צוואתו בבית שערים. שני בנים גדולים היו לו, לרבן גמליאל הוריש את הנשיאות ולר' שמעון הוריש את תפקיד החכם (כתובות קג, ב).

ביאורים והרחבות

רבנן: מעשה ברבי עקיבא שהיה חבוש בבית האסורין והיה רבי יהושע הגרסי משרתו. בכל יום ויום היו מכניסין לו מים במדה, יום אחד מצאו שומר בית האסורין, אמר לו: היום מימך מרובין, שמא לחתור בית האסורין אתה צריך? שפך חציין ונתן לו חציין. כשבא אצל רבי עקיבא, אמר לו: יהושע! אין אתה יודע שזקן אני וחיי תלויין בחייך (לכן מדוע הבאת מים פחות מכשעור)? סח לו כל אותו המאורע. אמר לו: תן לי מים שאטול ידי, אמר לו: לשתות אין מגיעין, ליטול ידיך מגיעין?! אמר לו: מה אעשה שחייבים עליהן מיתה, מוטב אמות מיתת עצמי ולא אעבור על דעת חברי. אמרו: לא טעם כלום עד שהביא לו מים ונטל ידיו, כששמעו חכמים בדבר, אמרו: מה בזקנותו כך, בילדותו על אחת כמה וכמה, ומה בבית האסורין כך, שלא בבית האסורין על אחת כמה וכמה.

ובמסכת כלה פרק רביעי שנינו: הוי נרתע מחטא הקל שמא יביאך לחמור, הוי רץ למצווה קלה ובורח מן העבירה שמא תביאך לחמורה. **וכוונת הדברים:** הזהיר במצוה קלה תביאהו למצוה חמורה, והנכשל בעבירה קלה תביאהו לעבירה חמורה.

עוד גרסינן בשבת (סג, א): אמר רבי חנינא בר אידי: כל העושה מצוה כמאמרה אין מבשרין אותו בשורות רעות, שנאמר (קהלת ח, ה): "שומר מצוה לא ידע דבר רע". אמר רב אסי ואיתימא רבי חנינא: אפילו הקדוש ברוך הוא גוזר גזירה הוא מבטלה, שנאמר (שם פסוק ד): "באשר דבר מלך שלטון ומי יאמר לו מה תעשה", וסמיך ליה "שומר מצוה לא ידע דבר רע". **ודע שכל תרי"ג המצוות חטיבה אחת הם**, ואין אנו יכולים לדעת מהם המצוות החשובות יותר וכו', ועל זה רמזו חז"ל ואמרו: "ואין אתה יודע מתן שכרן של מצוות", כי אם היינו יודעים מהו השכר במצוה זו, היינו מקיימים את המצוות לפי גודל שכרן. ואין השכר מלמד על גודל החשיבות של המצוה, כי כאמור כל המצוות חטיבה אחת המה, ומתן השכר הוא על פי דעת עליון אשר לו נתכנו עלילות. ברם, חז"ל בכל זאת התבטאו ב"מצוה קלה ובמצוה חמורה". ונראה לי לומר שכוונתם היא: א. קל לקיים את המצוה. ב. העונש חמור יותר במי שלא מקיים את המצוה. דוגמא לכך מצינו במצוות שילוח הקן כדתנן במשנה חולין (פי"ב מ"ה): "לא יטול אדם אדם על פנים, אפילו לטהר את המצוקע. ומה אם מצוה קלה שיהיה כאשר, אמה תורה (דברים כב, ל), למען ייטב לך והארכך ימים, קל וחומר על מצוות חמורות שבתורה. וזה שכתב "כאשר" הכוונה שאין בה חסרון כיס אלא דבר מועט. וכן גרסינן בשבת (נה, ב): אמרו מלאכי השרת לפני הקדוש ברוך הוא: רבונו של עולם! מפני מה קנסת מיתה על אדם הראשון? אמר להם: מצוה קלה צויתיו ועבר עליה וכו'. עוד גרסינן בתענית (יא, א): "אל אמונה" - כשם שנפרעין מן הרשעים לעולם הבא אפילו על עבירה קלה שעושים, כך נפרעין מן הצדיקים בעולם הזה על עבירה קלה שעושים. "ואין עול" - כשם שמשלמין שכר לצדיקים לעולם הבא אפילו על מצוה קלה שעושים, כך משלמין שכר לרשעים בעולם הזה אפילו על מצוה קלה שעושים. וכן אמרו במצוות סמיכה שבעטיה נחלקו כל חכמי הזוגות, כדגרסינן בחגיגה (טז, ב): לעולם אל תהא שבות קלה בעיניך שהרי סמיכה אינה אלא משום שבות ונחלקו בה גדולי הדור. וכן אמרו בעבודה זרה (ג, א): **מצוה קלה יש לי וסוכה שמה לכו ועשו אותה... ואמאי קרי ליה מצוה קלה? משום דלית ביה חסרון כיס.** וכן אמרו במנחות (מד, א) לגבי מצוות ציצית: תניא: אמר רבי נתן: אין לך כל מצוה קלה שכתובה בתורה שאין מתן שכרה בעולם הזה, ולעולם הבא איני יודע כמה.

ממוני וכדומה שנגרם מעשיית המצווה **כְּנֶגֶד שְׂכָרָהּ** שיבוא ממנה בעולם הזה או בעולם הבא, שיהיה יותר מאותו הפסד, וכן תחשב **וְשֹׁכֵר עֲבָרָה** - ההנאה שתהיה ממנה **כְּנֶגֶד הַפְסָדָהּ** - העונש הצפוי לה, שהוא יותר מאותה הנאה³⁹. **וְהִסְתַּפֵּל בְּשִׁלְשָׁה דְבָרִים** וכשתכוון מחשבתך להם, אז **וְאִי אֵתָהּ כָּא לְיָדֵי עֲבָרָה: דַּע מַה לְמַעְלָה מִמֶּנָּה**⁴⁰ "מצלמה נסתרת" בבחינת **עֵין רוֹאֶה וְאֵינָן שׁוֹמְעֵת, וְכָל מַעֲשֵׂיךָ בְּסִפֵּר נִכְתָּבִין**⁴¹:

ביאורים והרחבות

39. גרסינן בגמרא בבא בתרא (עח, ב - עט, א): אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יוחנן: מאי דכתיב (במדבר כא, כז): "על כן יאמרו המושלים" וגו'?' **'המושלים' - אלו המושלים ביצורם. 'בואו חשבון' - בואו ונחשב חשבוננו של עולם, הפסד מצוה כנגד שכרה, ושכר עבירה כנגד הפסדה.** "תבנה ותכונן" - אם אתה עושה כן, תבנה בעולם הזה ותכונן לעולם הבא. "עיר סיחון" - אם משים אדם עצמו כְּעִיר (בן חמור) זה, שמהלך אחר סִיחָה נאה, מה כתיב אחריו? "כי אש יצאה מחשבון" וגו' - תצא אש ממחשבין, ותאכל את שאינן מחשבין. "ולהבה מקרית סיחון" - מקרית צדיקים שנקראו סיחין. "אכלה ער מואב" - זה המהלך אחר יצרו כעיר זה שמהלך אחר סיחיה נאה. "בעלי במות ארנון" - אלו גסי הרוח, דאמר מר: כל אדם שיש בו גסות הרוח נופל בגיהנם. "ונירם" - אמר רשע: אין רם (כופר במציאות ה'). "אבד חשבון" - אבד חשבוננו של עולם (אין השגחה). "עד דיבון" - אמר הקב"ה: המתן עד שיבא דין. "ונשים עד נִפֶח" - עד שתבא אש שאינה צריכה ניפוח (שהיא אש הגיהנם). "עד מידבא" - עד שתדאבי (תכאיב) נשמתן, ואמרי לה: עד דעביד מאי דבעי (עד שהקב"ה יענישם כראוי להם). ופירש רשב"ם (שם): מאי דכתיב על כן יאמרו המושלים וגו' - פשטיה דקרא מיירי שכשנלחם סיחון במלך מואב הראשון, ויקח את כל ארצו מידו, נתנבא בלעם וחביריו שינצח סיחון למואב. ומיהו פרשה יתירה היא, דמה צריך ליכתב זה, אם להשמיענו דעמון ומואב טיהרו בסיחון, הרי כבר כתיב (שם פסוק כא): "והוא נלחם במלך מואב הראשון", ואין צריך יותר, הלכך לדרשה כתבה משה רבינו.

עוד תנן בסוף מכות (ג, טו): **כָּל הַיּוֹשֵׁב וְלֹא עָבַר עֲבָרָה, נִתְּנִין לוֹ שְׂכָר כְּעוֹשֶׂה מְצָוָה.** רַבִּי שְׁמַעוֹן בְּרַי רַבִּי אוֹמֵר, הָרִי הוּא אוֹמֵר (דברים יב, כג): "רַק חֶזֶק לְבַלְתִּי אֶכֶל הַדָּם כִּי הַדָּם הוּא הַנֶּפֶשׁ" וגו', וְמָה אִם הַדָּם שֶׁנִּפְּשׁוּ שֶׁל אֲדָם קָצָה מִמֶּנָּה, הַפּוֹרֵשׁ מִמֶּנּוּ מְקַבֵּל שְׂכָר. גְּזַל וְעֲקִיּוֹת שֶׁנִּפְּשׁוּ שֶׁל אֲדָם מִתְּאֵיָה לָהֶן וּמְחַמְדָּתָן, הַפּוֹרֵשׁ מֵהֶן עַל אַחַת מֵכָּה וְכָמָה שֶׁיִּזְכָּה לוֹ וּלְדוֹרוֹתָיו וּלְדוֹרוֹת דּוֹרוֹתָיו עַד סוּף כָּל הַדּוֹרוֹת. מִכָּאן יוֹשֵׁב אֲדָם, שֶׁכִּנְגַד הַקּוֹשֵׁי הַגְּדוֹל לַפְּרוֹשׁ מֵעֲבִירָה, יִנְתֵּן לוֹ וּלְדוֹרוֹתָיו שְׂכָר גְּדוֹל מְאֹד.

40. **נראה לי**, דהתנא בא לאפוקי מהא דתנן בחגיגה (ב, א): **כָּל הַמְּסַתְּפֵל בְּאַרְבָּעָה דְבָרִים, כְּאִוֵּי לוֹ כְּאִלּוּ לֹא בָּא לְעוֹלָם, מַה לְמַעְלָה, מַה לְמַטָּה, מַה לְפָנָיִם, וְמַה לְאַחֵר.** וכאן אמרו שמואל להסתכל למעלה ממך, אלא שבחגיגה אסרו להסתכל למעלה **ממעשה בראשית**, וכאן התירו להסתכל למעלה ממך דייקא.

41. גרסינן בראש השנה (טז, ב): אמר רבי כרוספדאי אמר רבי יוחנן: שלשה ספרים נפתחין בראש השנה, אחד של רשעים גמורין, ואחד של צדיקים גמורין, ואחד של בינוניים. צדיקים גמורין נכתבין ונחתמין לאלתר לחיים, רשעים גמורין נכתבין ונחתמין לאלתר למיתה, בינוניים

ר' עובדיה מברטנורא

ב דרך ארץ. מלאכה או סחורה: שגייעת שניהם משכחת עון. שהתורה מתשת כחו של אדם, והמלאכה מפרכת ומשברת את הגוף, ומתוך כך יצר הרע בטל ממנו: וכל תורה שאין עמה מלאכה. ואם תאמר יהא עמל בתורה תמיד ויגיעתה תהא משכחת עון, ומה צורך למלאכה, לכך הוזקק לומר וכל תורה שאין

משנה ב
רַבֵּן גַּמְלִיאֵל בְּנוֹ שֶׁל רַבִּי יְהוּדָה הַנְּשִׂיא* אָמַר: יָפֵה תְלִמוּד תּוֹרָה עִם דֶּרֶךְ אֶרֶץ - תּוֹרָה וְעִבּוּדָה⁴², שְׂגִיעַת שְׁנֵיהֶם מְשַׁכַּחַת עוֹן - מְסִיחָה דַעְתּוֹ מִן הַחַטָּא. וְכָל תּוֹרָה שֶׁאֵין עִמָּה מְלָאכָה, סוֹפָה בְּטִלָּה וְגוֹרָרַת עוֹן - אִי אִפְשָׁר לַעֲסוֹק בַּתּוֹרָה בְּלִי מְלָאכָה שְׂיֻכַּל לְהַתְּפַרְנֵס מִמֶּנָּה, שֶׁאִם אֵין קָמַח אֵין תּוֹרָה⁴³. וְכָל הָעֵמְלִים עִם הַצְּבוּר, יִהְיוּ עֵמְלִים עִמָּהֶם לְשֵׁם שָׁמַיִם וְלֹא כְּדִי לְהַתְּפַאֵר:
 עמה מלאכה סופה בטלה, לפי שאי אפשר לו בלא מזונות, ומלסטם את הבריות ומשכח תלמודו: יהיו עוסקין עמהם לשם שמים. ולא כדי ליטול עטרה לומר כך וכך עשיתי בשביל הציבור:

ביאורים והרחבות

תלוין ועומדין מראש השנה ועד יום הכפורים, זכו נכתבין לחיים, לא זכו נכתבין למיתה. אמר רבי אבין: מאי קרא? (תהלים סט, כט) "יִמְחוּ מִסֵּפֶר חַיִּים וְעַם צְדִיקִים אֵל יִכְתְּבוּ", ימחו מספר - זה ספרן של רשעים גמורין, 'חיים' - זה ספרן של צדיקים, 'ועם צדיקים אל יכתבו' - זה ספרן של בינוניים. רב נחמן בר יצחק אמר מהכא: (שמות לב, לב) "ואם אין מחני נא מספרך אשר כתבת" מחני נא - זה ספרן של רשעים, 'מספרך' - זה ספרן של צדיקים, 'אשר כתבת' - זה ספרן של בינוניים. נמצא איפוא, שאם אדם ישים את ליבו שכל מעשיו נכתבין בספר, יירא מיום דין הנורא וישוב אל הקב"ה כי ירבה לסלוח.

42. שיטת רבן גמליאל בנו של רבי יהודה הנשיא היא אליבא דרבי ישמעאל, כדגרסינן בגמרא ברכות (לה, ב): תנו רבנן: (דברים יא, יד) "ואספת דגנך" - מה תלמוד לומר? לפי שנאמר (יהושע א, ה): "לא ימוש ספר התורה הזה מפריך", יכול דברים ככתבן תלמוד לומר: "ואספת דגנך" - הנהג בהן מנהג דרך ארץ, דברי רבי ישמעאל. רבי שמעון בן יוחאי אומר: אפשר אדם חורש בשעת חרישה, וזורע בשעת זריעה, וקוצר בשעת קצירה, ודש בשעת דישה, וזורח בשעת הרוח, תורה מה תהא עליה? אלא בזמן שישראל עושין רצונו של מקום מלאכתן נעשית על ידי אחרים, שנאמר (ישעיה סא, ה): "ועמדו זרים ורעו צאנכם" וגו', ובזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום מלאכתן נעשית על ידי עצמן, שנאמר: "ואספת דגנך" ולא עוד אלא שמלאכת אחרים נעשית על ידן, שנאמר (דברים כח, מח): "ועבדת את אויביך" וגו'. **אמר אביו: הרבה עשו כרבי ישמעאל ועלתה בידן, כרבי שמעון בן יוחאי ולא עלתה בידן.**

43. כתב הרמב"ם בהל' תלמוד תורה (ג, י - יא): כל המשים על ליבו שיעסוק בתורה ולא יעשה מלאכה, ויתפרנס מן הצדקה - הרי זה חילל את השם וביזה את התורה וכיבה מאור הדת, וגרם רעה לעצמו ונטל חייו מן העולם הבא, לפי שאסור ליהנות מדברי תורה, בעולם הזה.

רבן גמליאל בנו של רבי יהודה הנשיא

בגמרא (כתובות קג, ב) מסופר: לפני מותו אמר רבי: לחכמי ישראל אני צריך. נכנסו אצלו חכמי ישראל. אמר להם: שמעון בני - חכם, גמליאל בני - נשיא. אמר להם: לבני קטן אני צריך. נכנס רבי שמעון אצלו. מסר לו סדרי חכמה. אמר להם: לבני גדול אני צריך. נכנס רבן גמליאל אצלו. מסר לו סדרי נשיאות, אמר לו: בני, נהג נשיאותך ברמים, זרוק מרה בתלמידים.

ר' עובדיה מברטנורא
 שזכות אבותם מסייעתן.
 שזכות אבותן של ציבור
 וצדקתן העומדת לעד היא
 המסייעת אל העוסקין עמהן
 להוציא לאור צדקן, ולא מצד
 טוב השתדלותן של העוסקים:
 ואתם מעלה אני עליכם שכר.
 אע"פ שאין הדבר בא לידי גמר

ולטול שררה, שזכות אבותם של הציבור
 מסייעתן וצדקתם עומדת לעד והם אשר מביאים
 להצלחת הציבור, ולא השתדלותם של העוסקים
 בלבד⁴⁴. ואתם - אם עמלים אתם עם הציבור לשם
 שמים, מעלה אני עליכם שכר הרבה כאילו
 עשיתם בכחכם ובעמלכם:
 טוב מצד מעשיכם אלא בשביל זכות אבותם של ציבור, מעלה אני עליכם שכר כאילו אתם עשיתם
 הישועה הזאת בישראל, הואיל ואתם עוסקים לשם שמים. פירוש אחר, כל העוסקים עם הציבור
 להכריח ולכוף את הציבור לדבר מצוה לצדקה או לפדיון שבויים, יהיו עוסקים עמהם לשם שמים,
 שזכות אבות של צבור מסייעת לתת מה שפסקו עליהם ואפילו ממון הרבה, והצדקה שיעשו
 תעמוד להם לעד. ואתם המתעסקים לכוף את הציבור למצוה זו, מעלה אני עליכם שכר כאילו

ביאורים והרחבות

אמרו חכמים: כל הנהנה מדברי תורה, נטל חייו מן העולם. ועוד ציוו ואמרו: אל תעשם עטרה
 להתגדל בהן, ולא קורדום לחפור בהן. ועוד ציוו ואמרו: אהוב את המלאכה, ושנא את הרבנות,
 וכל תורה שאין עימה מלאכה, סופה בטילה. וסוף אדם זה, שיהא מלסטם את הבריות. **מעלה**
גדולה היא למי שהוא מתפרנס ממעשה ידיו, ומידת חסידים הראשונים היא, ובזה זוכה לכל
כבוד וטובה שבעולם הזה, ולעולם הבא, שנאמר (תהלים קכח, ב): "יגיע כפיך כי תאכל, אשריך
 וטוב לך", "אשריך" - בעולם הזה, "וטוב לך" - לעולם הבא, שכולו טוב.

44. בעניין זכות אבות גרסינן בשבת (ל, א): דאמר רבי יוחנן: מאי דכתיב (תהלים פח, ו): "במתים
 חפשיי?" כיון שמת אדם נעשה חפשי מן התורה ומן המצוות. ודקאמר שלמה (קהלת ז, ב):
 "וְשִׁבְחָה אֲנִי אֶת הַמֵּתִים שֶׁכָּבַר מֵתוֹ", שכשחטאו ישראל במדבר עמד משה לפני הקדוש ברוך
 הוא ואמר כמה תפלות ותחנונים לפניו ולא נענה, וכשאמר (שמות לב, ג): "זכור לאברהם ליצחק
 ולישראל עבדיך", מיד נענה, ולא יפה אמר שלמה: "ושבח אני את המתים שכבר מתו...?!"
 דבר אחר: ושבח אני וגו' כדבר יהודה אמר רב, דאמר רב יהודה אמר רב: מאי דכתיב (תהלים
 פו, ז): "עשה עמי אות לטובה ויראו שונאי ויבושו?" אמר דוד לפני הקדוש ברוך הוא: רבונ
 של עולם! מחול לי על אותו עון, אמר לו: מחול לך. אמר לו: עשה עמי אות בחיי, אמר לו:
 בחיך איני מודיע, בחיי שלמה בנך אני מודיע. כשבנה שלמה את בית המקדש ביקש להכניס
 ארון לבית קדשי הקדשים דבקו שערים זה בזה, אמר שלמה עשרים וארבעה רגנות ולא נענה,
 פתח ואמר (שם כד, ז): "שאו שערים ראשיכם והנשאו פתחי עולם ויבא מלך הכבוד", והטו
 בתריה למיבלעיה, אמרו: "מי הוא זה מלך הכבוד?" אמר להו: "ה' עזוז וגבור", חזר ואמר (שם
 פסוק ט): "שאו שערים ראשיכם ושאו פתחי עולם ויבא מלך הכבוד, מי הוא זה מלך הכבוד
 ה' צבאות הוא מלך הכבוד סלה", ולא נענה, כיון שאמר (דברי הימים ב, ו, מב): "ה' אלהים אל
 תשב פני משיחך זכרה לחסדי דוד עבדך" מיד נענה.

עוד למדין בענין זכות אבות במסכת ברכות, שלאחר שהעבירו חכמי ישראל את רבן גמליאל
 מנשיאותו, התלבטו את מי יעמידו נשיא במקומו, כדגרסינן (כז, ב): "נוקמיה לרבי יהושע, בעל
 מעשה הוא! נוקמיה לרבי עקיבא, דילמא עניש ליה דלית ליה זכות אבות! אלא נוקמיה לרבי
 אלעזר בן עזריה דהוא חכם, והוא עשיר, והוא עשירי לעזרא. הוא חכם דאי מקשי ליה מפרק
 ליה, והוא עשיר דאי אית ליה לפלוחי לבי קיסר אף הוא אזל ופלח, והוא עשירי לעזרא דאית
 ליה זכות אבות ולא מצי עניש ליה.

ר' עובדיה מברטנורא

עשיתם זאת המצוה מממונכם ממש. ורמב"ם פירש, ואתם מעלה אני עליכם שכר כאילו עשיתם, אם בשעה שאתם עוסקים עם הציבור נתבטלתם מעשיית איזו מצוה בשביל עסקי הציבור, מעלה אני עליכם שכר כאילו עשיתם אותה מצוה שנתבטלתם ממנה: ג הוּוּ זְהִירִים בְּרִשׁוֹת. אתם המתעסקים בצרכי ציבור, אע"פ שאתם צריכים להתוודע לרשות כדי לפקח על עסקי רבים, הוּוּ זְהִירִים וכו': ד עֲשֵׂה רְצוֹנוֹ כְּרְצוֹנְךָ. פזר ממונד בחפצי שמים, כרצונך, כאילו פורת אותם בחפציד. שאם עשית כן יעשה רצונך כרצונו, כלומר יתן לך טובה בעין יפה: כדי שיבטל רצון אחרים. יפר עצת כל הקמים עליך לרעה. ואני שמעתי, שאין זה אלא דרך כבוד כלפי מעלה, והרי הוא כאילו כתוב כדי שיבטל

משנה ג

אתם המתעסקים בצרכי ציבור, אף על פי שאתם צריכים להתוודע לרשות כדי לפקח על עסקי רבים, הוּוּ זְהִירִין בְּרִשׁוֹת - ביחסים עם השלטונות, שְׂאִין מְקַרְבִּין לוֹ לְאָדָם אֲלֵא לְצַדִּיק עֲצָמֹן - לתועלתם בלבד. נְרִאִין פְּאוּהֲבִין בְּשַׁעַת הַנְּאֻתוֹ, וְאִין עוֹמְדִין לוֹ לְאָדָם בְּשַׁעַת דְּחָקוֹ - בשעת צערו לא זוכרים לו חסדו ואינם באים לעזרתו:

משנה ד

הוא - רבן גמליאל בנו של רבי יהודה הנשיא הָיָה אוֹמֵר: עֲשֵׂה רְצוֹנוֹ של הקב"ה בלבב שלם במצוות עשה כְּרְצוֹנְךָ - כאלו עשית במצוות את רצון עצמך, כְּדֵי שְׂיַעֲשֶׂה רְצוֹנְךָ כְּרְצוֹנוֹ - שיתנו לך מן השמים טובה בעין יפה. בְּטֵל רְצוֹנְךָ לעבור על מצות לא תעשה מִפְּנֵי רְצוֹנוֹ, כְּדֵי שְׂיִבְטַל רְצוֹן אֲחֵרִים הקמים עליך לרעה מִפְּנֵי רְצוֹנְךָ.

הָלַל אוֹמֵר: אֵל תִּפְרוֹשׁ מִן הַצְּבוּר בעת צרתו⁴⁵, וְאֵל תִּאֲמֹן בְּעֲצָמְךָ - בצדקתך, שלא תיכשל עַד

רצונו מפני רצונך. כאותה שאמרו בפרק במה אשה [דף ס"ג ע"א] כל העושה מצוה כתקנה אפילו גזר דין של שבעים שנה מתבטל מעליו: אל תפרוש מן הציבור. אלא השתתף בצרתם. שכל

ביאורים והרחבות

45. גרסינן בגמרא תענית (יא, א): תנו רבנן: בזמן שישראל שרויין בצער ופירש אחד מהן, באין שני מלאכי השרת שמלוין לו לאדם ומניחין לו ידיהן על ראשו ואומרים פלוני זה שפירש מן הצבור אל יראה בנחמת צבור. תניא אידך: בזמן שהצבור שרוי בצער אל יאמר אדם אלך לביתי ואוכל ואשתה ושלוש עליך נפשי, ואם עושה כן, עליו הכתוב אומר (ישעיה כב, יג) "והנה ששון ושמחה הָרַג בקר וְשַׁחַט צֹאן, אֲכַל בָּשָׂר ושתות יין, אכול ושתו כי מחר נמות", מה כתיב בתריה? "ונגלה באזני ה' צבאות אם יִכְפַּר העוון הזה לכם עד תַּמְתֹּן" (שם פסוק יד). עד כאן מדת בינונים (שיראים מהמיתה כדכתיב בהו "כי מחר נמות". רש"י), אבל במדת רשעים מה כתיב? "אתיו אקחה יין ונסבאה שכר והיה כזה יום מחר" (שם נו, יב), מה כתיב בתריה? "הצדיק אבד ואין איש שם על לב כי מפני הרעה נאסף הצדיק" (שם), אלא יצער אדם עם הצבור, שכן מצינו במשה רבינו שציער עצמו עם הצבור, שנאמר (שמות יז, יב): "וידי משה ככדים, ויקחו אבן וישימו תחתיו וישב עליה", וכי לא היה לו למשה כר אחת או כסת אחת לישיב עליה? אלא כן אמר משה: הואיל וישראל שרויין בצער, אף אני אהיה עמהם בצער. וכל המצער עצמו עם הצבור זוכה ורואה בנחמת צבור. ושם יאמר אדם מי מעיד בי (אם אני מצטער או לא)? אבני ביתו של אדם וקורות ביתו של אדם מעידים בו, שנאמר (חבקוק ב, יא): "כי אבן

ר' עובדיה מברטנורא
 הפורש מן הציבור אינו רואה
 בנחמת הציבור [תענית י"א ע"א]:
 ואל תאמן בעצמך עד יום
 מותך. שהרי יוחנן כהן גדול
 שימש בכהונה גדולה שמונים
 שנה ולבסוף נעשה צדוקי
 [ברכות כ"ט ע"א]: ואל תדין את
 חברך עד שתגיע למקומו. אם
 ראית חברך שבא לידי נסיון
 ונכשל, אל תדינהו לחובה עד
 שתגיע לידי נסיון כמותו ותנצל:
 ואל תאמר דבר שאי אפשר
 לשמוע וסופו להשמע. כלומר,
 לא יהיו דבריך מסופקים שאי
 אפשר להבינם בתחלה ובעיון
 ראשון, ותסמוך שאם יעמיק
 השומע בהם לבסוף יבינם. כי
 זה יביא בני אדם לטעות
 בדברך, שמא יטעו ויצאו
 למינות על ידך. פירוש אחר,
 לא תגלה סודך אפילו בינך לבין עצמך ותאמר שאין כאן מי שישמעך, לפי שסופו להשמע, כי
 עוף השמים יוליך את הקול. והגירסא היא לפי פירוש זה, שסופו להשמע. אבל רש"י גורס, ואל
 תאמר דבר שאפשר לשמוע שסופו להשמע. ובדברי תורה מדבר, אל תאמר על דבר תורה שאתה
 יכול לשמוע עכשיו שתשמע אותו לבסוף, אלא הט אזניך ושמע מיד: לכשאפנה. מעסקי, אעסוק
 בתורה: ה בור. ריק מכל דבר, ואפילו בטיב משא ומתן אינו יודע. והוא גרוע מעם הארץ. תרגום
 והאדמה לא תִשָּׂם (בראשית מ"ז, ט), וארעא לא תבור: ולא עם הארץ חסיד. אבל ירא חטא אפשר

יום מותך⁴⁶, ואל תדין את חברך לכף חובה עד
 שתגיע למקומו - לידי נסיון כמותו, ואל תאמר
 דבר שאי אפשר לשמוע - אל תגלה סודך אפילו
 בינך לבין עצמך ותאמר שאין מי שישמע אותך,
 שסופו להשמע כי עוף השמים יוליך את הקול.
 ואל תאמר: לכשאפנה מעסקי אשנה - אעסוק
 בתורה, שפוא לא תפנה בגלל שתהיה טרוד
 בענייניך⁴⁷.

משנה ה

הוא - הלל היה אומר: אין בור - אדם ריק
 מתורה וחכמה, ואפילו בטיב משא ומתן אינו יודע
 ירא חטא שאינו מכיר כלל בחטא, ואינו יודע שיש
 להתרחק ממנו, ולא עם הארץ שאינו בקי בתורה
 אבל יודע בטיב משא ומתן, אינו יכול להיות חסיד
 הנוהג לפני משורת הדין ומדקדק במצוות, כי אין

ביאורים והרחבות

מקיר תזעק וכפיס מעץ יעננה". דבי רבי שילא אמרי: שני מלאכי השרת המלוין לו לאדם הן
 מעידין עליו, שנאמר (תהלים צא, יא): "כי מלאכיו יצוה לך". רבי חידקא אומר: נשמתו של אדם
 היא מעידה עליו, שנאמר (מיכה ז, ה): "משכבת חיקך שומר פתחי פיך". ויש אומרים: אבריו
 של אדם מעידים בו, שנאמר (ישעיה מג, י): "אתם עדי נאם ה'".

עוד גרסינן בגמרא בבא מציעא (פו, ב): אמר רבי תנחום בר חנילאי: לעולם אל ישנה אדם
 מן המנהג, שהרי משה עלה למרום ולא אכל לחם, מלאכי השרת ירדו למטה ואכלו לחם.
 ואכלו סלקא דעתך? אלא אימא נראו כמי שאכלו ושתו.

46. גרסינן בברכות (כט, א): "אל תאמין בעצמך עד יום מותך, שהרי יוחנן כהן גדול שִׁמַּשׁ
 בכהונה גדולה שמונים שנה ולבסוף נעשה צדוקי".

47. כתב הרמב"ם בהל' תלמוד תורה (ג, ז): שמא תאמר, עד שאקבץ ממון ואחזור ואקרא, עד
 שאקנה מה שאני צריך ואיפנה מעסקי ואחזור ואקרא - אם תעלה מחשבה זו על ליבך, אין
 אתה זוכה לכתרה של תורה לעולם; אלא עשה תורתך קבע, ומלאכתך עראי, ולא תאמר
 לכשאפנה אשנה, שמא לא תיפנה.

ר' עובדיה מברטנורא
 שיהיה, שהרי הוא בקי בטיב
 משא ומתן: ולא הביישן למד.
 שהמתבייש לשאול שמא
 ילעיגו עליו, ישאר תמיד
 בספקותיו: ולא הקפדן. הרב
 שמקפיד על התלמידים
 כששואלים אותו, לא ילמד

לו טהרת הלב⁴⁸, **וְלֹא הַבִּישָׁן לְלֹמֵד** לפי שמתבייש
 לשאול ונשאר תמיד בספקותיו⁴⁹, **וְלֹא הַקְּפָדָן**
מְלִמֵּד לפי שהתלמידים מפחדים ממנו ונמנעים
 מלשאול אותו, **וְלֹא כָּל הַמְּרַבֵּה בְּסַחֲוֹרָה מַחֲכִים**
 בתורה, משום שאין לו זמן לפי שעוסק בסחורתו.

כראוי. אלא צריך שיסביר פנים בהלכה לתלמידיו: **וְלֹא כָּל הַמְּרַבֵּה בְּסַחֲוֹרָה מַחֲכִים**. דכתיב (דברים
 ל, יג) ולא מעבר לים היא, אין התורה מצויה באותם שהולכים מעבר לים [עירובין נ"ה ע"א]:

ביאורים והרחבות

48. גרסינן בברכות (מז, ב): תנו רבנן: איזהו עם הארץ? כל שאינו קורא קריאת שמע ערבית
 ושחרית, דברי רבי אליעזר. רבי יהושע אומר: כל שאינו מניח תפילין. בן עזאי אומר: כל שאין
 לו ציצית בבגדו. רבי נתן אומר: כל שאין מזוזה על פתחו. רבי נתן בר יוסף אומר: כל שיש
 לו בנים ואינו מגדלם לתלמוד תורה. אחרים אומרים: אפילו קרא ושנה ולא שָׁמַשׁ תלמידי
 חכמים, הרי זה עם הארץ. אמר רב הונא: הלכה כאחרים.

גרסינן בשבת (סג, א): אמר רבי שמעון בן לקיש: אם תלמיד חכם נוקם ונוטר כנחש הוא
 חגריה על מתניו, (הידבק בו, שסופך, להנות מתלמודו. רש"י), אם עם הארץ הוא חסיד אל תדור
 בשכונתו (שאינו יודע בדקדוקי מצוות ואין חסידותו שלם, וסופך ללמוד ממנו).

חכמינו הזהירו מאד מאד מפני קשר כל שהוא לעם הארץ, וגדולי החכמים תנאים ואמוראים
 לא חסכו שבטם מגינויים כלפי עמי הארץ, כדגרסינן בפסחים (מט, ב): תניא, רבי אומר: עם
 הארץ אסור לאכול בשר, שנאמר (ויקרא יא, מו): "זאת תורת הבהמה והעוף" - כל העוסק
 בתורה מותר לאכול בשר בהמה ועוף, וכל שאינו עוסק בתורה אסור לאכול בשר בהמה ועוף.

אמר רבי אלעזר: עם הארץ מותר לנוחרו ביום הכיפורים שחל להיות בשבת. אמרו לו תלמידיו:

רבי, אמור לשוחטו? אמר להן: זה טעון ברכה וזה אינו טעון ברכה. אמר רבי אלעזר: עם הארץ
 אסור להתלוות עמו בדרך, שנאמר (דברים ל, כ): "כי היא חייך וארך ימך" - על חייך לא חס
 (ללמוד תורה ולחיות), על חיי חבירו לא כל שכן? אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יוחנן:

עם הארץ מותר לקורעו כדג, אמר רבי שמואל בר יצחק: ומגבו. תניא, **אמר רבי עקיבא:**

כשהייתי עם הארץ, אמרתי: מי יתן לי תלמיד חכם ואנשכנו כחמור. אמרו לו תלמידיו: רבי,

אמור ככלב? אמר להן: זה נושך ושובר עצם וזה נושך ואינו שובר עצם. תניא, היה רבי מאיר

אומר: **כל המשיא בתו לעם הארץ כאילו כופתה ומניחה לפני ארי,** מה ארי דורס ואוכל ואין

לו בושת פנים, אף עם הארץ מכה ובוטל ואין לו בושת פנים. תניא, רבי אליעזר אומר:

אילמלא אנו צריכין להם למשא ומתן היו הורגין אותנו. תנא רבי חייא: כל העוסק בתורה

לפני עם הארץ כאילו בועל ארוסתו בפניו, שנאמר (שם לג, ד): "תורה צוה לנו משה מורשה"
 - אל תקרי 'מורשה' אלא 'מאורסה'. גדולה שנאה ששונאין עמי הארץ לתלמיד חכם, יותר

משנאה ששונאין עובדי כוכבים את ישראל, ונשותיהן יותר מהן. תנא: שנה ופירש יותר מכולן.

תנו רבנן: **ששה דברים נאמרו בעמי הארץ:** אין מוסרין להן עדות, ואין מקבלין ממנו עדות,
 ואין מגליו להן סוד, ואין ממנין אותן אפוטרופוס על היתומים, ואין ממנין אותן אפוטרופוס

על קופה של צדקה, ואין מתלוין עמהן בדרך. ויש אומרים: אף אין מכריזין על אבידתו.
 49. **פירוש:** הביישן המדובר כאן הוא זה שאינו שואל שאלות כשאינו מבין, ולכן לעולם אינו

יכול ללמוד, **אמנם חכמים שיבחו את הביישן מחמת הצניעות, כי הא דגרסינן בנדרים (כ, א):**
 תניא, "בעבור תהיה יראתו על פניכם" - זו בושה, "לבלתי תחטאו" - מלמד שהבושה מביאה

ובמקום שאין אנשים העוסקים בצרכי ציבור, השתדל להיות איש אבל במקום שיש אנשים העוסקים בצרכי ציבור - עסוק בתורה בלבד:

משנה ו

אף הוא - הלל ראה גלגלת אחת שצפה על פני המים. אמר לה: על דאטפת - כשהיית ליסטים והיית הורג ומטביע בנהר שלא יתגלה הרצח - אטפוך - הטביעוך, מידה כנגד מידה. וסוף מטיפוך - וסופם של אלה שהטביעוך יטופון - יטבעו אף הם, כיון שהרגו ללא רשות בית דין⁵⁰:

משנה ז

הוא - הלל היה אומר:

מרבה בשר - שנעשה בעל בשר על ידי אכילתו - מרבה רמה בקבר⁵¹.

ביאורים והרחבות

לידי יראת חטא, מכאן אמרו, סימן יפה באדם שהוא בישן. אחרים אומרים: כל אדם המתבייש לא במהרה הוא חוטא, ומי שאין לו בושת פנים בידוע שלא עמדו אבותיו על הר סיני.

50. גרסינן בסנהדרין (לז, ב): **תני דבי חזקיה: מיום שחרב בית המקדש אף על פי שבטלה סנהדרי, ארבע מיתות לא בטלו.** לא בטלו? והא בטלו! אלא דין ארבע מיתות לא בטלו. מי שנתחייב סקילה - או נופל מן הגג או חיה דורסתו. מי שנתחייב שריפה - או נופל בדליקה או נחש מכישו. מי שנתחייב הריגה - או נמסר למלכות או ליסטין באין עליו. מי שנתחייב חנק - או טובע בנהר או מת בסרוני.

עוד למדין במכות (י, ב) שכאשר ריש לקיש רצה לדרוש בפרשת רוצחין היה מתחיל כך: (שמות כא, יג) "ואשר לא צדה והאלהים אנה לידו" וגו'. (שמואל א כד, יד): "כאשר יאמר משל הקדמוני מרשעים יצא רשע" וגו', במה הכתוב מדבר? בשני בני אדם שהרגו את הנפש, אחד הרג בשוגג ואחד הרג במזיד, לזה אין עדים ולזה אין עדים. הקב"ה מזמין לפונדק אחד, זה שהרג בשוגג במזיד יושב תחת הסולם, וזה שהרג בשוגג יורד בסולם ונפל עליו והרגו. זה שהרג במזיד נהרג, וזה שהרג בשוגג גולה. ופרש"י: והאלהים אנה לידו - זהו שאמר הכתוב "כאשר יאמר משל הקדמוני מרשעים יצא רשע". "משל הקדמוני" היא התורה שהיא משל הקב"ה שהוא קדמונו של עולם, והיא אמרה "מרשעים יצא רשע". והיכן אמרה? "והאלהים אנה לידו". והיאן הקב"ה ממציא מכשול לאדם לחטוא? אלא ע"י שהיו שניהם רשעים ההורג והנהרג, ההורג היה חייב גלות ואין עד בדבר והוא לא גלה, והנהרג היה חייב מיתה ואין עד בדבר ולא נהרג, לפיכך הקב"ה מזמין לפונדק אחד כו'.

51. גרסינן בשבת (קנא, ב): (מלאכי ב, ג) "וזריתי פרש על פניכם פרש חגיכם" - אמר רב הונא ואמרי לה אמר רב חגא: אלו בני אדם שמניחין דברי תורה ועושין כל ימיהם כחגים. אמר רבי לוי אמר רב פפי אמר רבי יהושע: לאחר שלשה ימים (ממיתת האדם) כריסו נבקעת ונופלת לו על פניו, ואומרת לו: טול מה שנתת בי.

ר' עובדיה מברטנורא
 מרבה עליו רמה בקבר, וקשה
 רמה למת כמחט בבשר החי.
 וקמשמע לן האי תנא, שכל
 ריבויין קשים לאדם חוץ מריבוי
 תורה וחכמה וצדקה: מרבה
 דאגה. שמא יגזלוהו מבית
 המלך, או שמא יבואו עליו
 לסטים ויהרגוהו. וחסיד אחד
 היה מתפלל, המקום יצילני
 מפיוור הנפש. ושאלו ממנו מהו
 פיוור הנפש, אמר להם שיהיו
 לו נכסים מרובים מפוזרים
 במקומות הרבה וצריך לפזר
 נפשו לחשוב לכאן ולכאן:
 מרבה נשים מרבה כשפים.
 סדרא נקיט ואזיל. בתחלה אדם
 מקשט עצמו ואוכל ושותה
 ומרבה בשר, ואח"כ מבקש
 להרבות נכסים, ולאחר שהרבה
 נכסים ורואה שיש בידו סיפוק
 לפרנס נשים רבות הוא מרבה
 לו נשים, ולאחר שהרבה נשים
 כל אחת צריכה שפחה
 שתשמשנה הרי מרבה שפחות,

מְרַבֵּה נְכָסִים - מְרַבֵּה דְאָגָה שמא יגזלוהו ממנו,
 ושמא יבואו עליו לסטים ויהרגוהו.

מְרַבֵּה נָשִׁים - מְרַבֵּה כְּשָׁפִים שרוב נשים
 מצויות בכשפים.

מְרַבֵּה שְׂפָחוֹת - מְרַבֵּה זְמָה שהשפחות שטופות
 בה.

מְרַבֵּה עֲבָדִים - מְרַבֵּה גֹזֵל שהעבדים שטופים
 בו.

אבל **מְרַבֵּה תוֹרָה** - **מְרַבֵּה חַיִּים**⁵².

מְרַבֵּה ללמוד בִּישִׁיבָה לפני חכמים - **מְרַבֵּה**
חֻכְמָה גם בענייני עולם הזה.

מְרַבֵּה ליטול עֵצָה מן החכמים - **מְרַבֵּה תְבוּנָה**
 - מוסיף לקח להבין דבר מתוך דבר.

מְרַבֵּה צְדָקָה - **מְרַבֵּה שְׁלוֹם** שנאמר (ישעיה לב,
 יז): "וְהָיָה מַעֲשֵׂה הַצְּדָקָה שְׁלוֹם".

קָנָה שֵׁם טוֹב על ידי התורה, החכמה והצדקה -
קָנָה לְעַצְמוֹ שכן, שאר הקניינים מהנים בהם גם
 חלק לאחרים, ואילו השם הטוב הוא רק לעצמו.

וכיון שיש לו בני בית מרובין צריך לשדות וכרמים לספק יין ומוזון לבני ביתו ומרבה עבדים לעבוד
 השדות והכרמים. לכך הן שנויין בסדר זה: מרבה תורה מרבה חיים. דכתיב (דברים ל"ב) כי הוא
 חייד ואורך ימיו: מרבה חכמה. שנותן טעם לדבריו, והסברות שלו מתישבות על לב השומעין:
 מרבה ישיבה. הרבה תלמידים מתקבצים ובאים לשמוע סברותיו. ואית דגרסי, מרבה ישיבה מרבה
 חכמה, מי שמרבה בתלמידים התלמידים מחדדים אותו ומרבין ומוסיפין על חכמתו: מרבה עצה.
 מי שמרבה ליטול עצה. מרבה תבונה. מבין דבר מתוך דבר מעצות שיועצו נותנים לו: מרבה
 צדקה מרבה שלום. שנאמר (ישעיה לב, יז) והיה מעשה הצדקה שלום:

ביאורים והרחבות

52. גרסינן בראש השנה (יה, א): דאמר רב שמואל בר אמי, ואמרי לה: אמר רב שמואל בר
 נחמני אמר רבי יונתן: מנין לגזר דין שיש עמו שבעה שאינו נקרע? שנאמר (שמואל א ג, יד):
 "לכן נשבעתי לבית עלי אם יתכפר עון בית עלי בזבח ובמנחה" - אמר רבא: בזבח ובמנחה
 אינו מתכפר אבל מתכפר בתורה. אביי אמר: בזבח ומנחה אינו מתכפר, אבל מתכפר בתורה
 ובגמילות חסדים. רבה ואביי מדבית עלי קאתו, רבה דעסק בתורה - חיה ארבעין שנין, אביי
 דעסק בתורה ובגמילות חסדים - חיה שיתין שנין. תנו רבנן: משפחה אחת היתה בירושלים
 שהיו מתיה מתין בני שמונה עשרה שנה, באו והודיעו את רבן יוחנן בן זכאי, אמר להם: שמא
 ממשפחת עלי אתם דכתיב ביה (שם ב, לג): "וכל מרבית ביתך ימותו אנשים"? לכו ועסקו
 בתורה וחיו! הלכו ועסקו בתורה וחיו, והיו קורין אותה משפחת רבן יוחנן על שמו.

קָנָה לֹא דְבָרֵי תּוֹרָה - שהתורה נעשית קניינו -
קָנָה לֹא חַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא:

ר' עובדיה מברטנורא
 ח אל תחזיק טובה
 לעצמך. לומר הרבה תורה
 למדתי. ולפי שהוא לא הניח
 לא מקרא ולא משנה הלכה
 ואגדה שלא למד [סוכה כ"ח]

משנה ח

רַבֵּן יוֹחָנָן בֶּן זִכְאִי* קָבַל מִהֵלֵל וּמִשְׁמַאי.
הוּא הָיָה אוֹמֵר: אִם לְמוֹדֵת תּוֹרָה הִרְבֵּה, אֵל

תַּחֲזִיק טוֹבָה לְעַצְמְךָ - כאילו עשית דבר שאינך מחוייב בו, כִּי לְכָךְ נּוֹצְרֶתָ
 ומחוייב אתה ללמוד⁵³.

ביאורים והרחבות

53. **נראה לי** לבאר את הדברים על פי מה שאמרו בגמרא מכות (כג, ב): דרש רבי שמלאי: שש מאות ושלוש עשרה מצות נאמרו לו למשה, שלש מאות וששים וחמש לאוין כמנין ימות

רבן יוחנן בן זכאי

היה תנא בדור הראשון, מתלמידי הלל הזקן (ראה סוכה כח, א). שימש כנשיא אחרי מותו של רבן שמעון בן גמליאל הזקן, בשנים שלפני חורבן בית שני וכעשר שנים אחר החורבן, אלא שלא רצה מסדר המשנה להפסיק את היחס של הנשיאים מבית הלל ולכן מציין שהוא "קיבל מהלל ומשמאי", כדי להודיע את הסדר הנכון של השתלשלות הקבלה. אחר מותו חזרה הנשיאות לזרעו של הלל. הוא צפה את החורבן והיה עד ראייה לתקופה קשה זו לעם ישראל. מסופר בגמרא גיטין (נו, א-ב) שעזב את ירושלים ובנה את יבנה, וזאת עשה על ידי שביקש מאספסינוס קיסר "תן לי יבנה וחכמיה". בשנים הראשונות שלאחר החורבן עמד בראש ישיבת יבנה ובראש הסנהדרין ותיקן תקנות שימשו "זכר למקדש" (משנה ראש השנה ד, א-ד ומקבילות).

אף שלא היה ממשפחת הנשיאים זכה לתואר "רבן", כנראה מפני שהעמיד עולה של תורה בזמנים קשים, בתקופה של החורבן ושיקום הריסות היהדות. בתחילת תקופת יבנה שימש רבן יוחנן בן זכאי כנשיא, עד אשר עבר לברור חיל והשאיר את הנשיאות לרבן גמליאל, מצאצאי הלל הזקן. תקופת יבנה הסתיימה במרד בר כוכבא ובחורבן ביתר (בשנת 135). לפי המסורת (ראש השנה לא, ב; וספרי סוף ברכה) חי רבן יוחנן בן זכאי מאה ועשרים שנה: ארבעים שנה עסק בפרקמטיא, ארבעים שנה למד, וארבעים שנה לימד. היה אדם חביב לבריות ואמרו עליו שלא הקדים לו אדם שלום מעולם, ואפילו נכרי בשוק (ברכות יז, א). בימיו היה המרד הגדול, ורבן יוחנן היה מהחכמים שלא הצטרפו לכוחות המרד, והלך אחרי דרכו של מורו, הלל, שהדריך את תלמידיו להיות אוהבי שלום ורודפי שלום. הד לדרכו אנו מוצאים במאמרו: ומה אם אבני מזבח שאינן לא רואות ולא שומעות ולא מדברות, על שמטילות שלום בין ישראל לאביהם שבשמים אמר הקב"ה "לא תניף עליהם ברזל", המטיל שלום בין איש לאיש בין איש לאשתו בין עיר לעיר בין אומה לאומה בין ממשלה לממשלה בין משפחה למשפחה, על אחת כמה כמה שלא תבואהו פורענות (מכילתא יתרו; וראה גם תוספתא בבא קמא ז, ז).

דוקא רבן יוחנן בן זכאי, שלמד ולימד תורה הרבה, יכול היה לומר את דבריו כאן: אִם לְמוֹדֵת תּוֹרָה הִרְבֵּה, אֵל תַּחֲזִיק טוֹבָה לְעַצְמְךָ, כִּי לְכָךְ נּוֹצְרֶתָ. מפני שעליו נאמר שלא הניח שום פינה בתורה שלא עסק בה, כי הא דגרסינן בסוכה (כח, א): אמרו עליו על רבן יוחנן בן זכאי שלא הניח מקרא ומשנה, תלמוד, הלכות ואגדות, דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים, קלים וחמורים וגזרות שוות, תקופות וגימטריאות, שיחת מלאכי השרת ושיחת שדים ושיחת דקלים, משלות כובסין, משלות שועלים, דבר גדול ודבר קטן. דבר גדול - מעשה מרכבה, דבר קטן - היות דאביי ורבא, לקיים מה שנאמר: "להנחיל אהבי יש ואוצרתיהם אמלא". כשנפטר אמרו (סוטה ט, טו): מִשְׁמַת רַבֵּן יוֹחָנָן בֶּן זִכְאִי, בָּטַל זִיו הַחֲכָמָה.

חַמְשָׁה תְּלֻמִּידִים הָיוּ לוֹ לְרַבֵּן יוֹחָנָן בֶּן זַבְדַּי, וְאֵלּוּ הֵן: רַבִּי אֱלִיעֶזֶר בֶּן הֶרְקֵנוֹס⁵⁴, וְרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן חֲנַנְיָה, וְרַבִּי יוֹסִי הַכֹּהֵן, וְרַבִּי שְׁמַעוֹן בֶּן נְתַנְאֵל, וְרַבִּי אֱלִיעֶזֶר בֶּן עֶרְדָּ.

הוא היה מונה שבחון:

רבי אליעזר בן הרקנוס - כבור המטויח בסוד שאינו מאבד טפה כך הוא אינו שוכח דבר מתלמודו.

רבי יהושע בן חנניה - מחונן במידות נעלות, עד

שהכל אומרים עליו אשרי ילדתו⁵⁵.

ר' עובדיה מברטנורא ע"א] היה אומר כן: בור סוד. גרסינו, ולא בור סיד. כלומר, כבור טוח בסיד: שאינו מאבד טפה. כך הוא אינו שוכח דבר אחד מתלמודו: אשרי יולדתו. מאושר במדות טובות עד שכל העולם אומרים עליו אשרי מי שילדתו. ויש אומרים, על שם שהיא גרמה לו שיהא חכם,

ביאורים והרחבות

החמה, ומאתים וארבעים ושמונה עשה כנגד איבריו של אדם. ולכן אמר "כי לך נוצרת" כי איבריו של אדם מתואמים למצות ה', כיון שזוהי תכליתו. וכתב מהרח"ו צ"ל בספרו שערי קדושה (חלק ראשון שער ראשון): שס"ה גידים רוחנים של הנפש, מתלבשין תוך שס"ה גידין שבגוף, וממשיכין מזון הגופני שהוא הדם אל רמ"ח איברי הגוף, עם מזון הרוחני פנימי בתוכו לפרנס רמ"ח איברי הנפש וכו' ולכן צריך האדם לחפש בכל כוחו לקיים כל תרי"ג מצוות, וכאשר יקיים איזו מצות עשה, יכוין להסיר מהאיבר הפרטי של נפשו, המתייחס אל המצוה ההיא, זוהמת הקליפה ההיא, ואז תחול עליו איבר המצוה הקדושה ההיא וכו'.

54. בגמרא סנהדרין (סח, א) מסופר על עדותו של רבי אליעזר עצמו כמה היה גדול בתורה, כדגרסינן: כשחלה רבי אליעזר נכנסו רבי עקיבא וחביריו לבקרו, הוא יושב בקינוף (כילה) שלו והן יושבין בטרקלין שלו, ואותו היום ערב שבת היה ונכנס הורקנוס בנו לחלוץ תפלו, גער בו ויצא בנזיפה. אמר להן לחביריו: כמדומה אני שדעתו של אבא נטרפה (וקרוב הוא למות, שאילו היתה דעתו מיושבת היה חולץ תפלו). אמר להן (רבי אליעזר): דעתו ודעת אמו נטרפה! היאך מניחין איסור סקילה (עניני שבת, הדלקת הנר והטמנת חמין) ועוסקין באיסור שבות (הנחת תפילין בשבת)? כיון שראו חכמים שדעתו מיושבת עליו נכנסו וישבו לפניו מרחוק ארבע אמות. אמר להם: למה באתם? אמרו לו: ללמוד תורה באנו! אמר להם: ועד עכשיו למה לא באתם? אמרו לו: לא היה לנו פנאי. אמר להן: תמיה אני אם ימותו מיתת עצמן. אמר לו רבי עקיבא: שלי מהו? אמר לו: שלך קשה משלהן. נטל שתי זרועותיו והניחן על לבו, אמר: אוי לכם שתי זרועותיי שהן כשתי ספרי תורה שנגללין, הרבה תורה למדתי והרבה תורה לימדתי, הרבה תורה למדתי ולא חסרתי מרבתי אפילו ככלב המלקק מן הים. הרבה תורה לימדתי ולא חסרוני תלמידי אלא כמכחול בשפופרת. ולא עוד אלא שאני שונה שלש מאות הלכות בבהרת עזה (דיני צרעת) ולא היה אדם ששואלני בהן דבר מעולם. ולא עוד אלא שאני שונה שלש מאות הלכות, ואמרי לה: שלשת אלפים הלכות בנטיעת קשואין (על ידי כשפים), ולא היה אדם שואלני בהן דבר מעולם חוץ מעקיבא בן יוסף. פעם אחת אני והוא מהלכין היינו בדרך, אמר לי: רבי, למדני בנטיעת קשואין! אמרתי דבר אחד (של כישוף) - נתמלאה כל השדה קשואין. אמר לי: רבי, למדתי נטיעתן, למדני עקירתן! אמרתי דבר אחד - נתקבצו כולן למקום אחד. 55. שאמו הדריכתו לתורה ולמידות ישרות. וכבר כשהיתה מעוברת ממנו, חיצרה בבתי מדרשות ובקשה שיתפללו עבור זה העובר שיהיה תלמיד חכם וצדיק. ובירושלמי יבמות איתא, שאמו הוליכה עריסתו לבית הכנסת בשביל שיתדבקו אזניו בדברי תורה.

ר' עובדיה מברטנורא שהיתה מחזרת על כל בתי מדרשות שבעירה ואומרת להם בבקשה מכם בקשו רחמים על העובר הזה שבמעיי שיהיה חכם, ומיום שנולד לא הוציאה ערשתו מבית המדרש כדי שלא יכנסו באזניו אלא דברי תורה: חסיד. שעושה לפנים משורת הדין: ירא חטא. מחמיר על עצמו ואוסר עליו דברים המותרים, מיראתו שמא יבא לידי חטא. דאם לא כן מאי רבותיה, אפילו עם הארץ אפשר להיות ירא חטא: מעין המתגבר. לבו רחב ומוסיף פלפול וסברות מדעתו: אבא שאול אומר משמו. של רבן

יוחנן בן זכאי: ואלעזר בן ערך בכף שניה. מצאתי כתוב, דאבא שאול לא נחלק על ת"ק, ושני הדברים אמרם רבן יוחנן בן זכאי, ושניהם אמת, דלענין הבקיות והזכרון היה רבי אליעזר מכריע,

רבי יוסי הפהן - חסיד - שעושה לפנים משורת הדין.

רבי שמעון בן נתנאל - ירא חטא - מחמיר על עצמו אף בדברים המותרים, שמא יבוא לידי חטא.

ורבי אלעזר בן ערך - מעין המתגבר - ליבו רחב ומוסיף פלפול וסברות מדעתו.

הוא היה אומר: אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים, ואלעזר בן הרקנוס בכף שניה - מכריע את כלם בכח זכרונו ובקיותו הרבה.

אבא שאול אומר משמו של רבן יוחנן בן זכאי: אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים, ורבי אלעזר בן הרקנוס אף עמהם, ורבי אלעזר בן ערך בכף שניה - מכריע את כלם בחריפותו⁵⁶.

ביאורים והרחבות

56. על גדולת רבן יוחנן בן זכאי ותלמידיו, אפשר ללמוד מגמרא חגיגה (יד, ב), כדגרסינן: תנו רבנן: מעשה ברבן יוחנן בן זכאי שהיה רוכב על החמור, והיה מהלך בדרך ורבי אלעזר בן ערך מחמר אחריו. אמר לו: רבי, שנה לי פרק אחד במעשה מרכבה! אמר לו: לא כך שניתי לכם "ולא במרכבה ביחיד אלא אם כן היה חכם מבין מדעתו"? אמר לו: רבי, תרשיני לומר לפניך דבר אחד שלמדתני! אמר לו: אמור! מיד ירד רבן יוחנן בן זכאי מעל החמור ונתעטף וישב על האבן תחת הזית, אמר לו: רבי, מפני מה ירדת מעל החמור? אמר: אפשר אתה דורש במעשה מרכבה ושכינה עמנו ומלאכי השרת מלוין אותנו ואני ארכב על החמור? מיד פתח רבי אלעזר בן ערך במעשה המרכבה ודרש, וירדה אש מן השמים וסיבבה כל האילנות שבשדה, פתחו כולן ואמרו שירה. מה שירה אמרו? "הללו את ה' מן הארץ תנינים וכל תהומות... עץ פרי וכל ארזים... הללויה" (תהלים קמח, ז-ד). נענה מלאך מן האש ואמר: הן הן מעשה המרכבה. עמד רבן יוחנן בן זכאי ונשקו על ראשו, ואמר: ברוך ה' אלהי ישראל שנתן בן לאברהם אבינו שיוודע להבין ולחקור ולדרוש במעשה מרכבה! יש נאה דורש ואין נאה מקיים, נאה מקיים ואין נאה דורש, אתה נאה דורש ונאה מקיים! אשריך אברהם אבינו שאלעזר בן ערך יצא מחלצין! וכשנאמרו הדברים לפני ר' יהושע, היה הוא ורבי יוסי הכהן מהלכים בדרך, אמרו: אף אנו נדרוש במעשה מרכבה! פתח רבי יהושע ודרש, ואותו היום תקופת תמוז היה, נתקשרו שמים בעבים ונראה כמין קשת בענן, והיו מלאכי השרת מתקבצין ובאין לשמוע כבני אדם שמתקבצין ובאין לראות במזמוטי חתן וכלה. הלך רבי יוסי הכהן וסיפר דברים לפני רבן יוחנן בן זכאי, ואמר: אשריכם ואשרי יולדתכם! אשרי עיני שכך ראו! ואף אני ואתם בחלומי מסובין היינו על הר סיני, ונתנה עלינו בת קול מן השמים: עלו לכאן! עלו לכאן! טרקלין גדולים ומצעות נאות מוצעות לכם, אתם ותלמידים ותלמידי תלמידים מזמנין לכת שלישית (של כיתות היושבות לפני השכינה. רש"י).

משנה ט

אָמַר לָהֶם רַבֵּן יוֹחָנָן בֶּן זְכַאִי לְתַלְמִידָיו: צֵאוּ וְרֵאוּ אֵיזוֹהֵי דַרְךְ יִשְׂרָאֵל שֶׁיִּדְבַק בָּהּ הָאָדָם - מֵהִי הַמִּידָה הַיְסוּדִית שֶׁעַל יְדֵהּ מֵגִיעַ לְשֵׁאר הַמִּידוֹת הַטּוֹבוֹת?

רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר: עֵין טוֹבָה - שֶׁמִּסְתַּפֵּק בְּמֵה שֶׁיֵּשׁ לוֹ וְשִׂמְחָה בְּטוֹבַת חֲבֵרוֹ.

רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ אוֹמֵר: חֵבֵר טוֹב שִׂוְכִיחָהוּ עַל מַעֲשָׂיו הָרַעִים וְיַעֲוֹדְדָהוּ עַל מַעֲשָׂיו הַטּוֹבִים.

רַבִּי יוֹסֵי אוֹמֵר: שָׁכֵן טוֹב כִּנ"ל, אֲמַנָּם יִתְרוֹנוֹ שֶׁל הַשָּׂכֵן הוּא שֶׁמִּצּוֹי אֲצֵלוֹ בְּכָל עֵת, מֵה שֶׁאֵין כֵּן בַּחֲבֵר טוֹב.

רַבִּי שִׁמְעוֹן אוֹמֵר: הַרְוֵאָה אֶת הַנּוֹלָד וּמִתּוֹךְ כֵּךְ שׁוֹקֵל אֶת כָּל מַעֲשָׂיו.

רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר: לֵב טוֹב שְׁלִיבוֹ תְּמִיד שִׂמְחָה וּמְזוּמָן לְהִיטִיב לְכָל.

אָמַר לָהֶם: רוֹאֵה אֲנִי אֶת דְּבָרֵי אֱלִיעֶזֶר בֶּן עֶרְךָ מִדְּבָרֵיכֶם, שֶׁבְּכֹל דְּבָרָיו דְּבָרֵיכֶם שָׂכַן, כָּל הַמִּידוֹת תְּלוּיוֹת בְּלֵב.

אָמַר לָהֶם רַבֵּן יוֹחָנָן בֶּן זְכַאִי לְתַלְמִידָיו: צֵאוּ וְרֵאוּ אֵיזוֹהֵי דַרְךְ רַעָה שֶׁיִּתְרַחֵק מִמֶּנָּה הָאָדָם? וְהוֹצֵרְךָ לְשֵׂאלָה זוֹ, לְפִי שֶׁלֹּא תְּמִיד כָּל מֵה שֶׁהוּא טוֹב, יִהְיֶה הַפְּכוֹ רַע.

רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר: עֵין רַעָה כִּיּוֹן שְׂבֵא עַל יְדֵה לְיָדֵי קִנְיָה וְשִׁנְאָה וּמַעֲשִׂים רַעִים.

רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ אוֹמֵר: חֵבֵר רַע שָׂכֵן אָדָם נִמְשָׁךְ בְּדַעוֹתָיו וּבְמַעֲשָׂיו אַחַר חֲבֵרָיו.

רַבִּי יוֹסֵי אוֹמֵר: שָׁכֵן רַע שֶׁהִשְׁפַּעְתּוֹ הָרַעָה מִתְּמַדָּת.

רַבִּי שִׁמְעוֹן אוֹמֵר: הַלּוּהָ וְאֵינוֹ מְשֻׁלָּם וּבִכְךָ אֵינוֹ

שֶׁאֵינוֹ מְזִיק לְשׁוֹם אָדָם בּוֹה, וְכֵן בְּשֵׁאר הַמִּדּוֹת. לְפִיכֵךְ הוֹצֵרְךָ לְשֵׂאוֹל מֵהֶם אֵינוֹ הוּא דַרְךְ רַעָה שֶׁיִּתְרַחֵק מִמֶּנָּה הָאָדָם: הַלּוּהָ וְאֵינוֹ מְשֻׁלָּם. הוּא הַפֶּךְ הַרְוֵאָה אֶת הַנּוֹלָד, שֶׁאֵם לֹא יִשְׁלֵם לֹא יִמְצָא

ר' עובדיה מברטנורא
ולענין החריפות והפלפול היה רבי אלעזר בן ערך מכריע: ט עין טובה. מסתפק במה שיש לו ואינו מבקש דברים יתירים ואינו מקנא כשרואה שיש לחבריו יותר ממנו: הבר טוב. שמוכיחו כשרואה אותו עושה דבר שאינו הגון: שכן טוב. מצוי אצלו בין ביום בין בלילה, ואילו חבר טוב אינו מצוי אצלו בכל עת: הרואה את הנולד. צופה ומביט במה שעתידי להיות, ומתוך כך נמצא מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה ושכר עבירה כנגד הפסדה: לב טוב. לפי שהלב הוא המניע לכל שאר הכוחות והוא המקור שממנו נובעים כל הפעולות. ואע"פ שיש לפעולות איברים מיוחדים, מכל מקום הכח המעורר לכל התנועות הוא בלב, לפיכך אמר ר' אלעזר לב טוב. ומפני זה אמר ר' יוחנן בן זכאי רואה אני את דברי אלעזר בן ערך מדבריכם: איזו היא דרך רעה שיתרחק ממנה האדם. הוצרך לשאול מהם זה, ולא הבין מתוך דבריהם הראשונים שהדרך הרעה היא הפך הדרך הטובה, לפי שלא כל מה שהוא טוב יהיה הפכו רע, כי מדת החסידות והוא העושה לפנים משורת הדין היא טובה, ומי שאינו חסיד ומעמיד דבריו על דין תורה אינו רע, ואפשר היה לומר, שאם ההסתפקות והיא עין טובה היא דרך טובה, בקשת היתרונות אינו דרך רעה, לפי

ר' עובדיה מברטנורא מי שילוני ויהיה מוטל ברעב, ולא אמר סתם, מי שאינו רואה את הנולד, לפי שאפשר לאדם שאינו רואה את הנולד שלא יבוא לידי תקלה, שיציל עצמו בבוא הנולד ההוא: וצדיק חונן ונותן. הקב"ה שהוא צדיקו של עולם חונן ונותן למלוה מה שלוה זה ממנו ולא פרע לו, נמצא הלוה נשאר חייב למקום: **י הם אמרו שלשה דברים.** בדרך ארץ ובמוסרים ובמדות. דאילו בענין האסור והמותר והפטור והחויב, דברים הרבה אמרו. אי נמי, אלו השלשה דברים הוי מרגלא בפומייהו תמיד: **יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך.** ואימתי יהא זה כשלא תהי נוח לכעוס, שאם אתה נוח לכעוס אי אפשר שלא תזלזל בכבוד

רואה את הנולד, שהרי יימנעו אנשים להלוות לו כשיצטרך לכך. ולא זו בלבד שגורם רעה לעצמו אלא אף חוטא הוא כלפי ה', שהרי **אָחָד הַלֹּה מִן הָאָדָם, בְּלֹה מִן הַמָּקוֹם בְּרוּךְ הוּא, שֶׁנֶּאֱמַר** (תהלים לז, כא): **"לֹה רִשָּׁע וְלֹא יִשְׁלָם, וְצַדִּיק חוֹנֵן וְנוֹתֵן"** היינו כשהלווה לא משלם, המקום ברוך הוא חונן ונותן למלווה, ונמצא שהלווה חייב למקום ב"ה.

רבי אלעזר אומר: לב רע. אמר להם: רואה אני את דברי אלעזר בן ערך מדבריכם, שבכלל דבריו דבריכם:

משנה י

הם - תלמידי רבן יוחנן בן זכאי **אמרו שלשה שלשה דברים עיקריים,** שהיו שגורים בפיהם מפני חשיבותם.

רבי אליעזר* אומר: (1) יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך⁵⁷, וזה יהיה על ידי זה **שואל תהי**

ביאורים והרחבות

57. גרסינן בברכות (כה, ב): תנו רבנן: כשחלה **רבי אליעזר** נכנסו תלמידיו לבקרו, אמרו לו: רבינו, למדנו אורחות חיים ונזכה בהן לחיי העולם הבא, אמר להם: **הזהרו בכבוד חבריכם,** ומנעו בניכם מן ההגיון, והושיבוים בין ברכי תלמידי חכמים, וכשאתם מתפללים דעו לפני מי אתם עומדים, ובשביל כך תזכו לחיי העולם הבא.

רבי אליעזר (בן הורקנוס)

היה תנא בדור השני, מגדולי תלמידי רבן יוחנן בן זכאי. היה נקרא רבי אליעזר הגדול. שקידתו בתורה היתה עצומה, וכדבריו: מימי **לא קדמי אדם בבית המדרש,** ולא ישנתי בבית המדרש לא שינת קבע ולא שינת עראי, ולא הנחתי אדם בבית המדרש ויצאתי, ולא שחתי שיחת חולין, ולא אמרתי דבר שלא שמעתי מפי רבי מעולם (סוכה כח, א). אחרי החורבן עבר ליבנה ולמד שם עם חכמיה, אך מקום מושבו היה בלוד. היה עשיר גדול ובעל מעמד. רבי אליעזר היה תקיף מאוד והיה עומד על דעתו. נקרא בתלמוד "שמותי" (שבת קל, ב ועוד). **י"א מפני שהיה מתלמידי בית שמאי,** וי"א משום שנידוהו בוויכוח על דין תנורו של עכנאי, כאשר לא התפשר לקבל את דעת הרוב (ראה בבא מציעא נט, א במחלוקתו בענין זה). שנינו (ברכות ד, ד): רבי אליעזר אומר: העושה תפלתו קבע אין תפלתו תחנונים. אלא הוא סבר שהתפילה צריכה לבוא מעמקי ליבו של האדם, ואז היא נענית. ומצאנו שבנידויו פעם אחת נפל על פניו בשעת התפילה, ואמרה לו אשתו אמא שלום, שהיתה גם אחותו של רבן גמליאל נשיא ישראל שנידוהו: קום, בקדנותך הרגת את אחי.

ר' עובדיה מברטנורא
 חברך. הרי דבור אחד. ושוב
 יום אחד לפני מיתתך, הרי
 שנים. והשלישי, הוי מתחמם
 כנגד אורן של חכמים וכו': שוב
 יום אחד לפני מיתתך. לפי שאין אדם יודע אימתי ימות, יעשה תשובה היום, שמא ימות למחר:

נוח לְכַעֵס שעל ידי הכעס בא לידי חטא ולידי
 זלזול בחבריו⁵⁸, (2) **וְשׁוּב** היום, כי תחשוב שאולי
 זהו **יוֹם אֶחָד לְפָנַי מִיְתַתְךָ**⁵⁹, (3) **וְהָיִי** מתקרב

ביאורים והרחבות

עוד גרסינן ביבמות (סב, ב) אמרו: שנים עשר אלף זוגים תלמידים היו לו לרבי עקיבא מגבת עד אנטיפרס, וכולן מתו בפרק אחד, **מפני שלא נהגו כבוד זה לזה**, והיה העולם שמם. עד שבא רבי עקיבא אצל רבותינו שבדרום ושנאה להם - רבי מאיר, ורבי יהודה, ורבי יוסי, ורבי שמעון, ורבי אלעזר בן שמוע, והם הם העמידו תורה אותה שעה. תנא: כולם מתו מפסח ועד עצרת. אמר רב חמא בר אבא ואיתימא ר' חייא בר אבין: כולם מתו מיתה רעה. מאי היא? א"ר נחמן: אסכרה.

58. גרסינן בפסחים (טו, ב): ריש לקיש אמר: כל אדם שכועס, אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו, אם נביא הוא נבואתו מסתלקת ממנו. אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו - ממשה, דכתיב (במדבר לא, יד): **וַיִּקְצַף מֹשֶׁה עַל פְּקוּדֵי הַחִיל** וגו', וכתוב (שם פסוק כא): **וַיֹּאמֶר אֶלְעָזָר הַכֹּהֵן אֶל אֲנָשֵׁי הַצִּבָּא הַבָּאִים לְמַלְחָמָה**, זאת חקת התורה אשר צוה ה' את משה וגו', מכלל דמשה איעלם מיניה. אם נביא הוא נבואתו מסתלקת ממנו - מאלישע, דכתיב (מלכים ב ג, יד): **לולי פני יהושפט מלך יהודה אני נשא**, אם אביט אליך ואם אראך" וגו', וכתוב (שם פסוק טו): **וְעַתָּה קָחוּ לִי מִנְגֵן**, והיה כנגן המנגן ותהי עליו יד ה'" וגו'. אמר רבי מני בר פטיש: כל שכועס אפילו פוסקין עליו גדולה מן השמים - מורידין אותו, מנלן? מאליאב, שנאמר (שמואל א יז, כח): **וַיִּחַר אֶף אֱלִיאָב בְּדוֹדוֹ**, ויאמר למה זה ירדת ועל מי נטשת מעט הצאן ההנה במדבר, אני ידעתי את זדנך ואת רע לבבך כי למען ראות המלחמה ירדת". וכי אזל שמואל לממשחינהו, בכלהו כתיב (שם טז, ח): **לֹא בָזָה בַּחֹר הַ"**, ובאליאב כתיב (שם פסוק ז): **וַיֹּאמֶר ה' אֶל שְׂמוּאֵל אֵל תִּבֹט אֶל מְרֹאֵהוּ וְאֵל גְּבוֹה קוֹמָתוֹ** כי מאסתיהו" - מכלל דהוה רחים ליה עד האידנא.

עוד גרסינן (שם קיג, ב): **שלשה הקדוש ברוך הוא אוהבן: מי שאינו כועס, ומי שאינו משתכר, ומי שאינו מעמיד על מדותיו.**

59. גרסינן בשבת (קנג, א): **תנן התם: רבי אליעזר אומר: שוב יום אחד לפני מיתתך. שאלו תלמידיו את רבי אליעזר: וכי אדם יודע איזהו יום ימות? אמר להן: וכל שכן ישוב היום שמא ימות למחר ונמצא כל ימיו בתשובה. ואף שלמה אמר בחכמתו (קהלת ט, ח): "בכל עת יהיו בגדיך לבנים ושמן על ראשך אל יחסר". אמר רבן יוחנן בן זכאי: משל למלך שזימן את עבדיו לסעודה ולא קבע להם זמן, פיקחין שבהן קישטו את עצמן וישבו על פתח בית המלך, אמרו: כלום חסר לבית המלך? טיפשיין שבהן הלכו למלאכתן, אמרו: כלום יש סעודה בלא טורח? בפתאום ביקש המלך את עבדיו, פיקחין שבהן נכנסו לפניו כשהן מקושטין, והטיפשיים נכנסו**

כנראה בעקבות מאורעות חייו אמר את דבריו כאן: יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך ואל תהי נוח לכעוס, ושוב יום אחד לפני מיתתך, והוי מתחמם כנגד אורן של חכמים, והוי זהיר בגחלתן שלא תיכווה, שעקיצתן עקיצת עקרב ולחישתן לחישת שרף, וכל דבריהם כגחלי אש. ובשעת פטירתו אמר לתלמידיו: הזהרו איש בכבוד חברו, ובשעה שאתם מתפללים דעו לפני מי אתם עומדים להתפלל, שמתוך דבר זה תזכו לחיי העולם הבא (אבות דר' נתן פרק יט).

וּמִתְחַמֵּם כְּנֶגֶד אוֹרֶן - תורתם שֶׁל הַחֲכָמִים, וְהוּא
 זֶהִיר בְּגַחְלָתוֹן - שלא תנהג בהם קלות ראש שֶׁלֹא
 תִּכְנֶה - שלא תיענש על ידם, שֶׁנִּשְׁיַכְתָּן נְשִׁיכַת
 שׁוֹעֵל שרפואתו קשה, וְעִקִּיצְתָּן עִקִּיצַת עֶקֶב
 שֶׁמִּטִּיל אֶרֶס, וְלִחְיִשְׁתָּן - דיבורם לְחִישַׁת שֶׁרָף,
 וְכָל דְּבָרֵיהֶם כְּגַחְלֵי אֵשׁ:

משנה יא

רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ* אָמַר: עֵין הָרַע - צרות עין וקנאה
 בטובתן של אחרים⁶⁰, וְיִצָר הָרַע - נטיית האדם
 למלא תאוות ליבו⁶¹, וְשִׁנְאָת חִינָם אֵת הַבְּרִיּוֹת⁶²
 - מוֹצִיאֵין אֶת הָאָדָם מִן הָעוֹלָם:

ר' עובדיה מברטנורא
 והווי זהיר בגחלתו. שלא תנהג
 בהן קלות ראש: שלא תכנה.
 שלא תיענש על ידן: נשיכת
 שועל. רפואתו קשה, לפי
 ששיניו דקות עקומות
 ועקושות, וצריך הרופא לחתוך
 הבשר באיזמל ולהרחיב
 הנשיכה: עקיצת עקרב. קשה
 מנשיכת נחש: ולחישתו.
 דיבורו: לחישת שרף. כהבל
 היוצא מפי השרף ששורף
 בשעה שהוא לוחש. פירוש
 אחר, השרף הזה אינו מקבל
 לחש כשאר נחשים, כדכתיב

(תהלים נח, ו) אשר לא ישמע לקול מלחשים, כך תלמיד חכם אם תקניטנו ותבוא לפייסו אינו מקבל
 פיוס: יא עין הרע. כמו עין רעה. שאינו מסתפק במה שיש לו ומחזר אחר דברים אחרים. ויש
 מפרשים עין הרע, שמכניס עין הרע בממון חבירו או בבניו ומזיק לו: ושנאת הבריות. שנאת חנם.

ביאורים והרחבות

לפניו כשהן מלוכלכין. שמח המלך לקראת פיקחים וכעס לקראת טיפשים. אמר: הללו
 שקישטו את עצמן לסעודה ישבו ויאכלו וישתו, הללו שלא קישטו עצמן לסעודה יעמדו
 ויראו.

60. בגמרא בבא מציעא (קז, ב) מסופר שרב הלך לבית הקברות ושאל את המתים כיצד הם
 נפטרו, אם בזמנם או אם בעין הרע, וענו לו, תשעין ותשעה בעין רעה ואחד בדרך ארץ.
 ללמדך עד כמה כוחה של עין הרע.

61. גרסינן בשבת (קה, ב): שכך אומנתו של יצר הרע, היום אומר לו: עשה כך, ולמחר אומר
 לו: עשה כך, עד שאומר לו: עבוד עבודה זרה! והולך ועובד. אמר רבי אבין: מאי קראה?
 (תהלים פא, י) "לא יהיה בך אל זר ולא תשתחוה לאל נכר" - איזהו אל זר שיש בגופו של
 אדם? הווי אומר זה יצר הרע.

עוד גרסינן בסוכה (נב, א): דרש רבי עזריא ואיתימא רבי יהושע בן לוי: שבעה שמות יש לו
 ליצר הרע. הקדוש ברוך הוא קראו רע, שנאמר (בראשית ח, כא): "כי יצר לב האדם רע מנעוריו".
 משה קראו ערל, שנאמר (דברים י, טז): "ומלתם את ערלת לבבכם". דוד קראו טמא, שנאמר
 (תהלים נא, יב) "לב טהור ברא לי אלהים" - מכלל דאיכא (לב) טמא. שלמה קראו שונא,

ר' יהושע (בן חנניה)

היה תנא בדור השני, מגדולי תלמידי רבן יוחנן בן זכאי. נאמר עליו אֲשֶׁרֵי יוֹלְדָתוֹ, וזאת משום
 שבהיותו תינוק היתה אמו מוליכה את עריסתו לבית המדרש, בשביל שישמע דברי תורה
 (ירושלמי יבמות א, ו). היה לוי ושימש במקדש כמשורר (ערכין יא, ב). לאחר החורבן מצאנו
 שהיה אב ב"ד ביבנה תחת רבן גמליאל הנשיא. חכמי ישראל העריצוהו ואהבוהו, משום שהיה
 רגיש למצבם, והקל בהלכות רבות, וידע להכיר כי מי שמחמיר עלול לעבור על גופי תורה
 (עיין שבת קנג, ב). ר' יהושע, שראה את המקדש בבנינו ובחורבנו, הדריך את בני דורו שלא
 להתאבל יותר מדי על המקדש. השתתף בוויכוחים רבים עם מלמדים גויים ועם מינים
 (לדוגמה - בכורות ח, ב), ובשעת פטירתו שאלוהו חכמים: מה יהיה עלינו מהאפיקורסים? מי
 ישיב למינים על דבריהם? (חגיגה ה, ב):

ר' עובדיה מברטנורא

ורמב"ם פירש, שמואס חברת הבריות ואוהב לישב יחידי. ואני שמעתי, אדם קשה שמביא עליו שנאת הבריות וגורם שהכל שונאים אותו: **יב התקן עצמך ללמוד תורה.** שלא תאמר הואיל ואבי חכם ואבי אבי חכם, תורה חוזרת

משנה יב

רבי יוסי* הכהן אומר: יהי קמזון חברך חביב עליך פשולך שתטרח להצילו כמו שהיית טורח על ממונך. והתקן עצמך ללמוד תורה ואל תאמר שלא תאמר הואיל ואבי חכם ואבי אבי חכם, תורה חוזרת

ביאורים והרחבות

שנאמר (משלי כה, כא): **"אם רעב שִׁנְאָךָ** (יצרך הרע רעב ותאב לעבירה. רש"י) האכילהו לחם (הטריחהו במלחמתה של תורה. רש"י) **ואם צמא השקהו מים** (תורה. רש"י) כי גחלים אתה חותה על ראשו וה' ישלם לך" - אל תקרי 'ישלם לך' אלא 'ישלימו לך' (שיהא שלם יצרך עמך ואוהבך, ואל ישיאך לחטוא וליאבד מן העולם. רש"י). ישעיה קראו **מכשול**, שנאמר (ישעיה נז, יד): **"סולו סולו פנו דרך הרימו מכשול מדרך עמי"**. יחזקאל קראו **אבן**, שנאמר (יחזקאל לו, כא): **"וַיְהִי־תִי את לב האבן מבשרכם ונתתי לכם לב בשר"**. יואל קראו **צפוני**, שנאמר (יואל ב, כ) **"ואת הצפוני ארחיק מעליכם"**. תנו רבנן: **"ואת הצפוני ארחיק מעליכם"** - זה יצר הרע שצפון ועומד בלבו של אדם, **"והדחתי אל ארץ ציה ושממה"** - למקום שאין בני אדם מצויין להתגרות בהן. **"את פניו אל הים הקדמוני"** - שנתן עיניו במקדש ראשון והחריבו והרג תלמידי חכמים שבו. **"וסופו אל הים האחרון"** - שנתן עיניו במקדש שני והחריבו והרג תלמידי חכמים שבו. **"וְעָלָה בְּאֶשׁוֹ ותעל צחנתו"** - שמניח אומות העולם ומתגרה בשונאיהם של ישראל. **"כי הגדיל לעשות"** - אמר אביי: ובתלמידי חכמים יותר מכולם.

עוד גרסינן (שם שם, ב): אמר רבי יוחנן: אלמלא שלש מקראות הללו (המעידים שהעונות והזכויות ביד תוכן לבבות. רש"י) נתמוטטו רגליהם של שונאיהן של ישראל. חד דכתיב (מכה ד, ו): **"ואשר הרעתי"** (אני בראתי את יצר הרע המחטיאם, וגרמתי להם כל זאת. רש"י), וחד דכתיב (ירמיה יח, ו): **"הנה כחומר ביד היוצר כן אתם"** וגו', ואידך (יחזקאל לו, כו): **"וַיְהִי־תִי את לב האבן מבשרכם ונתתי לכם לב בשר"**. רב פפא אמר: אף מהאי נמי (שם פסוק כז): **"ואת רוחי אתן בקרבכם ועשיתי את אשר בְּחַקִּי תלכו"**.

62. גרסינן ביומא (ט, ב): **מקדש ראשון מפני מה חרב? מפני שלשה דברים שהיו בו: עבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים...** אבל מקדש שני שהיו עוסקין בתורה ובמצות וגמילות חסדים מפני מה חרב? מפני שהיתה בו שנאת חנם, ללמדך ששקולה שנאת חנם כנגד שלש עבירות: עבודה זרה גלוי עריות ושפיכות דמים.

רבי יוסי הכהן

היה מתלמידי רבן יוחנן בן זכאי וקראו "חסיד". תנא בדור השני, אין בידינו אלא מעט מזעיר מתורתו ומחכמתו. על חסידותו מסופר, שלא נמצא כתב ידו ביד גוי מעולם (שלא יוליכנו הגוי בשבת) (שבת יט, א).

מצאנו שעסק עם ר' יהושע במעשה מרכבה, כדגרסינן (חגיגה יד, ב): פתח רבי יהושע ודרש. ואותו היום תקופת תמוז היה, נתקשרו שמים בעבים ונראה כמין קשת בענון, והיו מלאכי השרת מתקבצין ובאין לשמוע, כבני אדם שמתקבצין ובאין לראות במזמוטי חתן וכלה. הלך רבי יוסי הכהן וסיפר דברים לפני רבן יוחנן בן זכאי, ואמר: אשריכם ואשרי יולדתכם, אשרי עיני שכך ראו.

ר' עובדיה מברטנורא לאכסניא שלה ואיני צריך לבקש אחריה: וכל מעשיך יהיו לשם שמים. אף בשעה שאתה עוסק באכילה ושתייה ובדרך ארץ לא תתכוין לההנות גופך, אלא שתהיה בריא לעשות רצון קונך: יג הוי זהיר בקריאת שמע. לקרותו בעונתו. וכן בתפלה, להתפלל כל תפלה ותפלה בעונתה: קבע. כאדם שיש עליו חובה דבר קבוע ואומר אימתי אפרוק מעלי חוב זה. אי נמי, קבע, כאדם שקבוע לו לקרוא פרק אחד פרשה אחת, שאומר אותה בקריאה בעלמא ואינו אומרה בלשון תחנונים כאדם

הואיל ואבי וסבי חכמים, תורה מחזרת על אכסניה שלה ואיני צריך לטרוח, **שְׁמַיְנָה יְרֵשָׁה לָךְ. וְכָל מַעְשֵׁיךָ אִף כְּשֵׁאתָה עוֹסֵק בְּצַרְכֵיךָ הַגְּשְׁמִיִּים יִהְיוּ לְשֵׁם שָׁמַיִם** לעשות רצון קונך⁶³:

משנה יג

רַבִּי שְׁמַעוֹן* בֶּן נַתְנָאֵל אָמַר: הָיוּ זְהִיר בְּקִרְיַאת שְׁמַע וּבְתַפִּילָה בְּזִמְנָא⁶⁴. וְכִשְׁאַתָּה מְתַפְּלָל, אַל תַּעַשׂ תַּפִּילָתְךָ קָבַע כחובה הנעשית כדי להיפטר

ביאורים והרחבות

63. גרסינן בברכות (סג, א): דרש בר קפרא: **איזוהי פרשה שכל גופי תורה תלויין בה?** (משלי ג, ו) **"בכל דרכיך דעהו והוא יישר ארחותיך"**, אמר רבא: אפילו לדבר עבירה. ופירש"י: בכל דרכיך - אפילו לעבור עבירה. דעהו - תן לב אם צורך מצוה הוא, כגון אליהו בהר הכרמל - עבור עליה.

64. **פירוש:** אפשר לומר שהתנא מיירי בקריאת שמע של ערבית הצריכה זהירות יתירה, כי הא דגרסינן בגמרא ברכות (ד, ב): כדתנאי, חכמים עשו סייג לדבריהם, כדי שלא יהא אדם בא מן השדה בערב, ואומר: אלך לביתי, ואוכל קימעא ואשתה קימעא ואישן קימעא, ואחר כך אקרא קריאת שמע ואתפלל, וחוטפתו שינה ונמצא ישן כל הלילה. אבל אדם בא מן השדה בערב נכנס לבית הכנסת, אם רגיל לקרות קורא, ואם רגיל לשנות שונה, וקורא קריאת שמע ומתפלל, ואוכל פתו ומברך, וכל העובר על דברי חכמים חייב מיתה. מאי שנא בכל דוכתא דלא קתני חייב מיתה, ומאי שנא הכא דקתני חייב מיתה? איבעית אימא: משום דאיכא אונס שינה. ואיבעית אימא: לאפוקי ממאן דאמר תפלת ערבית רשות, קא משמע לן דחובה. ועוד נראה, שיש לזהר טפי בקריאת שמע ובתפלה משום שעל ידי שתיהן מקבל עליו מלכות שמים שלמה (תוספות יום טוב), כי הא דגרסינן (שם יד, ב - טו, א): ואמר רבי יוחנן: הרוצה שיקבל עליו עול מלכות שמים שלמה, יפנה ויטול ידיו ויניח תפילין ויקרא קריאת שמע ויתפלל. וזו היא מלכות שמים שלמה. אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: כל הנפנה ונוטל ידיו ומניח תפילין וקורא קריאת שמע ומתפלל, מעלה עליו הכתוב כאלו בנה מזבח והקריב עליו קרבן, דכתיב (תהלים כו, ו): **"ארחץ בנקיון כפי ואסובבה את מזבחך ה'."** ועוד נראה, דצריך לזהר בה טפי משום מתן שכרה הרב, כי הא דגרסינן (שם טז, ב): אמר רבי אלעזר: מאי דכתיב (תהלים סג, ה): **"כִּן אֲבָרְכְךָ בְּחַיִּי בְּשִׂמְךָ אֲשֶׁר כִּפִּי? כִּן אֲבָרְכְךָ בְּחַיִּי"** - זו קריאת שמע, 'בשמך אשא כפי' - זו תפלה, ואם עושה כן, עליו הכתוב אומר (שם פסוק ו): **"כִּמו חֶלֶב וּדְשֵׁן תִּשְׁבַּע נַפְשִׁי"**, ולא עוד אלא שנוחל שני עולמים העולם הזה והעולם הבא, שנאמר (שם): **"וּשְׁפַתִּי רַנְנֹת יֵהֱלֵל פִּי"**.

רבי שמעון בן נתנאל

היה תנא בדור השני מדברי תורתו נשאר מעט מאוד. רבן גמליאל הזקן השיא לו את בתו (תוספתא עבודה זרה ד, י).

ר' עובדיה מברטנורא
שמבקש רחמים: כי אל חנון ורחום הוא. רוצה בתחנונים, ועל ידי התחנונים הוא מרחם מיד: ואל תהי רשע בפני עצמך. אל תעשה דבר שהיום ולמחר תרשע את עצמך בו. ורמב"ם פירש, אל תהי רשע בעיניך, כלומר לא תחזיק עצמך כרשע, שמתוך כך אתה יוצא לתרבות רעה לגמרי. ואני שמעתי, אל תהי רשע בדבר זה

ממנה, אֵלֶּא רַחֲמִים וְתַחֲנוּנִים לְפָנַי הַמְּקוּם בְּרוּךְ הוּא, שְׁנֵאמַר (יואל ב, יג): "כִּי חֲנוּן וְרַחוּם הוּא שְׂרוּצָה בַתְּחִנּוּנִים, וְעַל יְדֵי שֶׁתַּתְּפִלַּל אֵלָיו בְּרַחֲמִים וְתַחֲנוּנִים, יִהְיֶה ה' עִמָּךְ אַךְ אֶפְסִים וְרַב חֶסֶד וְנֶחֱם עַל הָרָעָה"⁶⁵. וְאַל תְּהִי - אֵל תַּחֲשׁוּב עֲצֻמְךָ לְרִשְׁעֵי בְּפָנָי עֲצֻמְךָ שֶׁמִּתּוֹךְ כֵּךְ אֵתָהּ יוֹצֵא לְתַרְבוֹת רָעָה לְגַמְרֵי⁶⁶.

משנה יד

רַבִּי אֱלִיעֶזֶר* בֶּן עֶרֶךְ אֹמֵר: הָיוּ שְׂקוּדֵי - דְּבַק

ביאורים והרחבות

65. נראה לי לומר שמשנה זו מקורה בדברי רבי אליעזר הגדול, כי הא דתנן בברכות (ד, ד):

רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אֹמֵר: הַעוֹשֶׂה תְּפִלָּתוֹ קָבַע, אֵין תְּפִלָּתוֹ תַּחֲנוּנִים.

ושואלין בגמרא ברכות (כט, ב): מאי קבע? אמר רבי יעקב בר אידי אמר רבי אושעיא: כל שתפלתו דומה עליו כמשוי. ורבנן אמרי: כל מי שאינו אומרה בלשון תחנונים. רבה ורב יוסף דאמרי תרויהו: כל שאינו יכול לחדש בה דבר. אמר רבי זירא: אנא יכילנא לחדושי בה מילתא, ומסתפינא דלמא מטרידנא (שמה אטעה ולא אדע לחזור למקום שהפסקתי. רש"י). אביי בר אבין ורבי חנינא בר אבין דאמרי תרויהו: כל שאין מתפלל עם דמדומי חמה (תפילת יוצר עם הנץ החמה ותפילת המנחה עם שקיעת החמה. רש"י), דאמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן מצוה להתפלל עם דמדומי חמה. ואמר רבי זירא מאי קראה? "ייראוך עם שמש (זו תפילת יוצר) ולפני ירח דור דורים (זו מנחה)". לייטי עלה במערבא אמאן דמצלי עם דמדומי חמה, מאי טעמא? דלמא מיטרפא ליה שעתא (יאהר הזמן ויפסיד התפילה).

עוד נראה לומר, שהתנא בא להדגיש שאת התפילה אין לעשות קבע, אך בלימוד תורה צריך קבע, כי הא דתנן לעיל (א, טו): שמאי אומר: עשה תורתך קבע וכו'.

עוד יש לומר, על פי מה שפירשנו לעיל שכל המשנה מדברת בקריאת שמע של ערבית, ובערבית תנן (ברכות ד, א): "אין לה קבע", ופירשוה - זמנה כל הלילה, לכן הזהיר התנא: "אל תעשה תפלתך קבע" - אל תאמר שיש לך זמן להתפלל כל הלילה, אלא תתפלל בזמן תפילה, וממילא תהיה מקובלת לפני המקום.

66. גרסינן בקידושין (מ, א-ב): תנו רבנן: לעולם יראה אדם עצמו כאילו חציו חייב וחציו זכאי, עשה מצוה אחת - אשריו שהכריע עצמו לכף זכות, עבר עבירה אחת - אוי לו שהכריע את עצמו לכף חובה, שנאמר (קהלת ט, יח): "וחוטא אחד יאבד טובה הרבה" - בשביל חטא יחידי

רבי אלעזר בן ערך

היה תנא בדור השני. גם מדברי תורתו לא נשאר אלא מעט, יש הסבורים שזה מפני שנפטר בגיל צעיר. ברם מהגמרא בשבת (קמז, ב) משמע שהסיבה היתה אחרת, כדגרסינן: רבי אלעזר בן ערך איקלע להתם (לפורגיתא ודיומסית), אימשיך בתרייהו (אחר היין והרחיצה), איעקר תלמודיה (נעקר תלמודו ושכחו). כי הדר אתא, קם למיקרי בספרא, בעא למיקרא "החדש הזה לכם", אמר: החרש היה לבם. בעו רבנן רחמי עליה, והדר תלמודיה (ובילקוט שמעוני קהלת כתוב כי אליהו החזיר לו את תורתו). והיינו דתנן, רבי נהוראי אומר: הוי גולה למקום תורה, ואל תאמר שהיא תבוא אחרך. שחבריך יקיימוה בידך, ואל בינתך אל תשען.

ר' עובדיה מברטנורא
שתפרוש מן הצבור ותעמוד
בפני עצמך: יד לאפיקורוס.
לשון הפקר, שמבזה את התורה
ומחשיבה כאילו היא הפקר. אי
נמי, משים עצמו כהפקר ואינו
חס על נפשו לחוש שמא תבוא
עליו רעה על שמבזה את
התורה או לומדיה: ודע לפני
מי אתה עמל. בתשובה זו
שאתה משיב לאפיקורוס. שלא
יפתה לבך לנטות לדעתו:
התורה ארוכה מארץ מדה: ובעל

ומסור ללמוד תורה⁶⁷, ודע מה שתשיב על
הטענות והראיות לאפיקורוס - המבזה את התורה
ומחשיבה כהפקר⁶⁸, ודע לפני מי אתה עמל -
שתכיר את בוראך. ונאמן הוא בעל מלאכתך
שישלים לך שכר פעלתך:

משנה טו

רבי טרפון* אומר: היום קצר - חיי האדם בעולם
הזה קצרים, והמלאכה מרובה - חובות האדם כלפי
טו היום קצר. חיי העולם הזה קצרים הם: והמלאכה מרובה.

ביאורים והרחבות

שחטא אובד ממנו טובות הרבה. רבי אלעזר ברבי שמעון אומר: לפי שהעולם נידון אחר רובו
והיחיד נידון אחר רובו, עשה מצוה אחת - אשריו שהכריע את עצמו ואת כל העולם לכף
זכות, עבר עבירה אחת - אוי לו שהכריע את עצמו ואת כל העולם לכף חובה, שנאמר: "וחוטא
אחד" וגו' - בשביל חטא יחידי שעשה זה, אבד ממנו ומכל העולם טובה הרבה.
67. כל אדם חייב לעסוק בתורה, עד כדי כך שאמרו בגמרא שבת (פג, ב) בשם רבי יונתן:
לעולם אל ימנע אדם את עצמו מבית המדרש ומדברי תורה ואפילו בשעת מיתה, שנאמר
(במדבר יט, יד): "זאת התורה אדם כי ימות באהל" - אפילו בשעת מיתה תהא עוסק בתורה.
לכן אמרו בסנהדרין (צט, א): מהו (שם טו, לא) "כי דבר ה' בזה"?... רבי נהוראי אומר: כל
שאפשר לעסוק בתורה ואינו עוסק, וכן גרסינן בגמרא ברכות (ה, א): כל שאפשר לו לעסוק
בתורה ואינו עוסק, הקדוש ברוך הוא מביא עליו יסורין מכוּעֵרִין ועוֹכְרִין אותו, שנאמר (תהלים
לט, ג): "נאלמתי דומיה החשיתי מטוב וכאבי נעכר", ואין טוב אלא תורה, שנאמר (משל ד, ב):
"כי לקח טוב נתתי לכם תורתני אל תעזבו". וכן גרסינן בגמרא חגיגה (ה, ב): תנו רבנן: שלשה
הקדוש ברוך הוא בוכה עליהן בכל יום: על שאפשר לעסוק בתורה ואינו עוסק, ועל שאי
אפשר לעסוק בתורה ועוסק, ועל פרנס המתגאה על הציבור.
68. גרסינן בגמרא סנהדרין (לח, ב): אמר רבי יוחנן: לא שנו, אלא אפיקורוס (של) עובדי
כוכבים, אבל אפיקורוס ישראל כל שכן דפקר טפי (הויכוח יגרום לו להפקיר את עצמו למינות עוד
יותר, לכן אין לענות לו). הרמב"ם בהל' תשובה (ג, ה) מגדיר מיהו אפיקורוס: שלושה הן הנקראין
אפיקורוסין, האומר שאין שם נבואה כלל, ואין שם מדע שמגיע מהבורא ללב בני האדם;
והמכחיש נבואתו של משה רבנו; והאומר שאין הבורא יודע מעשה בני האדם. כל אחד
משלושה אלו - אפיקורוס.

עד כאן נמנו האימרות לפי סדר הזמנים (לפני שהובאו אמירות רבן יוחנן בן זכאי, הובאו אימרות
הלל שהיה רבו, כדי לקשור שוב רצף). מכאן ואילך אין המאמרים סדורים לפי סדר אומריהם או
סדר דבריהם.

ר' טרפון

היה תנא בדור השני, ואף הוא היה מתלמידי רבן יוחנן בן זכאי. בבית מדרשם של חכמי יבנה
נחשב לאחד החכמים המובהקים. חי בתקופה שלפני החורבן ולאחר החורבן, היה כהן ולימד

הקב"ה - תורה ומצוות ומעשים טובים, **וְהַפְּוֹעֵלִים** - בני האדם **עֲצֵלִים**, **וְהַשְׁכָּר הַרְבֵּה**, **וּבְעַל הַבַּיִת** - הקב"ה **דוֹחֵק** - מצווה ומזרז את בני האדם שיעסקו בתורה, שנאמר (יהושע א, ח): **"וְהִגִּיתָ בּוֹ יוֹמָם וְלַיְלָה"**⁶⁹.

משנה טז

הוא - רבי טרפון **הָיָה אוֹמֵר**: אף על פי שהמלאכה מרובה, אל תתייאש, כיוון **שלא עֲלִיךְ הַמְּלָאכָה**

לְגִמּוֹר, שלא שכרך הקב"ה לגמור את כולה, שאם לא תגמרנה תפסיד שכרך. אבל אל תסיק מכך שאינך צריך ללמוד הרבה, כיוון **שלא אַתָּה בֶן חוֹרֵין לְבַטֵּל**

ר' עובדיה מברטנורא
הבית דוחק. שנאמר (יהושע א, ח) והגית בו יומם ולילה: **טז לא עליך המלאכה לגמור**. לא שכרך הקב"ה לגמור את כולה כדי שתפסיד שכרך אם לא תגמרנה. ושנאמר **תאמר איני לומד ואיני נוטל שכר, לא אתה בן חורין לִבְטֵל**. על כרחך העול מוטל

ביאורים והרחבות

69. מסופר בגמרא עירובין (סה, א) ששאלו בנותיו של רב חסדא את אביהן, מדוע אינך יושן קצת? וענה להם: "השתא אתו יומי דאריכי וקטיני ונינום טובא" (- יבואו ימים ארוכים בקבר שאוכל לישן, וקצרים לעסוק בתורה ובמצות).

נראה לי לומר שכוונת התנא לומר שהיום - העולם הזה שהוא קצר, שהרי כמה אפשר לחיות בו? אם בגבורות שמונים שנה! בזמן זה המלאכה מרובה - קיום התורה והמצוות, ובכדי לזכות לכל השכר הצפון לעושי רצונו, יש צורך בשנים רבות מאד בכדי להגיע למקסימום של תורה ומצוות, לפיכך אמר ובעל הבית דוחק, הקב"ה יעזור לו אפילו בשנים מועטות לזכות "לשכר הרבה". נמצא שאין יחס בין שנות האדם הקצרות לבין החיוב בתורה שאין לה מידה וסוף, וכן לגבי השכר הגדול הצפוי, אם הוא לא יהיה עצל, הקב"ה יזכהו להשלים את חובתו בשנות חייו אפילו תהיינה קצרות.

עוד נראה, על פי מה שכתוב (דברים יא, יג): **"וְהָיָה אִם שָׁמַעְתָּ תְּשָׁמְעוּ אֵל מִצְוֹתַי אֲשֶׁר אֲנִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם הַיּוֹם לְאַהֲבָה אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם וְלַעֲבֹדוֹ בְּכָל לְבַבְכֶם וּבְכָל נַפְשְׁכֶם"**, ופירש"י: מצוה אתכם היום - שיהיו עליכם חדשים כאילו שמעתם בו ביום. וזה שאמר התנא "היום קצר", רמז על לימוד התורה בכל יום ויום שיהיה בעיניו כלימוד חדש.

את חבריו שגם אכילת תרומה היא כעבודה ואפילו בזמן החורבן (פסחים עג, א). את תורתו קיבל מרבן יוחנן בן זכאי ומרבן גמליאל הזקן. מהמשנה בברכות (א, ג) נראה שלמד בבית מדרשם של בית שמאי. מקום מושבו היה לוד והיה שם מורה הוראה לבני העיר (בבא מציעא ד, ג ועוד). מגדולי המורים היה רבי טרפון וחינך את תלמידיו לעצמאות במחשבה ובלימוד, ומבחירי תלמידיו היה רבי עקיבא.

היה עשיר גדול ואת כספו פיזר לצדקה וללימוד תורה, והצטער הרבה כאשר נאלץ להשתמש בכתר תורה כדי להציל את חייו (נדרים סב, א). זהירותו בכבוד אמו היתה נפלאה. מסופר עליו, שכאשר אמו היתה יורדת מהמיטה או עולה למיטה, היה מתכופף ומשמש לה כשרפרף לפניו (קידושין לא, ב). עדינותו נודעה ברבים ונהג בחיבה עם כל אדם, רחוקים כקרובים. בגיטין (סז, א) דימוהו לגל של אגוזים, וביארו באבות דרבי נתן (פרק יח): כיון שנוטל אדם אחד מהן כולן מתקשקשין ובאין זה על זה. כך היה רבי טרפון דומה, בשעה שתלמיד חכם נכנס אצלו ואמר לו **שְׁנֵה לִי** - מביא לו מקרא ומשנה מדרש הלכות והגדות; כיון שיצא מלפניו היה יוצא מלא ברכה וטוב.

ר' עובדיה מברטנורא
 עליך לעבוד: לעתיד לבוא.
 לעולם הבא: ג א עקביא.
 מטפה סרוחה. טפת שכבת
 זרע. ואע"פ שבשעת העבור
 אינה סרוחה, שאינה מסרחת
 ברחם האשה עד לאחר שלשה
 ימים וכשתסריח אינה ראויה
 להזריע, מכל מקום קרי לה
 טפה סרוחה מפני שהיא קרובה
 להסריח מיד כשהיא חוץ למעי
 האשה. והמסתכל שבא מטפה
 סרוחה, ניצול מן הגאווה.
 והמסתכל שעתידי לילך למקום
 עפר רמה ותולעה, ניצול מן
 התאוה והחמדא אל הממון.
 והמסתכל שעתידי ליתן דין
 וחשבון, פורש מן החטא ואינו
 נכשל בעבירה:

מְמוֹנָה. אִם לְמוֹדֵת תּוֹרַת הַרְבֵּה - יוֹתֵר מִכִּפִּי
 יִכּוֹלֵתְךָ - נוֹתְנִים לְךָ שְׂכָר הַרְבֵּה - יוֹתֵר מִהִמְגִיעַ
 לך. וְנִאֱמָן הוּא בַעַל מְלֹאכְתְּךָ שִׁישְׁלֹם לְךָ
 שְׂכָר פְּעֻלָּתְךָ. וְדַע, שְׂמִתֵּן שְׂכָרְךָ שֶׁל צְדִיקִים
 לְעֵתִיד לְבוֹא - לְעוֹלָם הַבָּא. וְלֹכֵן אֵל תִּתְמָה אִם
 רֵאִיתָ אָדָם הַעוֹסֵק בַּתּוֹרָה וּבִמְצוּוֹת וַחֲיִיו חֲיֵי סִבֵּל
 וְעוֹנֵי⁷⁰:

פרק שלישי

משנה א

עֲקֵבִיא בֶן מֵהַלְלָא* אָמַר: הַסְתַּפֵּל - הַתְּבוֹנֵן
 בְּשִׁלְשָׁה דְבָרִים וְאֵין אֵתָּה בָּא לְיַד עֵבֶרְתָּ.
 דַּע, מֵאֵין בָּאתָ, וְלֹאן אֵתָּה הוֹלֵךְ, וְלִפְנֵי מִי
 אֵתָּה עֹתִיד לָתֵן דִּין וְחֶשְׁבוֹן⁷¹.

מֵאֵין בָּאתָ? מִטְּפָה סְרוּחָה וּבִכְךָ תִּינָצֵל מִהַגְּאוּוּה.
 וְלֹאן אֵתָּה הוֹלֵךְ? לְמִקּוֹם עֵפֶר רְמָה וְתוֹלְעָה וּבִכְךָ תִּינָצֵל מִתְּאוּוֹת הַמִּמּוֹן⁷².

ביאורים והרחבות

70. גרסינן בתענית (יא, א): "אל אמונה ואין עול" (דברים לב, ד): "אל אמונה" - כשם שנפרעין מן הרשעים לעולם הבא אפילו על עבירה קלה שעושיין, כך נפרעין מן הצדיקים בעולם הזה על עבירה קלה שעושיין. "ואין עול" - כשם שמשלמין שכר לצדיקים לעולם הבא אפילו על מצוה קלה שעושיין, כך משלמין שכר לרשעים בעולם הזה אפילו על מצוה קלה שעושיין. "צדיק וישר הוא" - מלמד שבשעת פטירתו של אדם לבית עולמו, כל מעשיו נפרטין לפניו, ואומרים לו: כך וכך עשית במקום פלוני ביום פלוני? והוא אומר: הין! ואומרים לו: חתום! וחותם, שנאמר (איוב לו, ז): "ביד כל אדם יחתום", ולא עוד אלא שמצדיק עליו את הדין ואומר להם: יפה דנתוני, לקיים מה שנאמר (תהלים נא, ו): "למען תצדק בדברך".

71. איתא במדרש קהלת רבה (פרשה יב פסקה א): אמר שלמה: הואיל והילדות והשחרות הבל, לפיכך "זכור את בוראך" (קהלת יב, א). תנינן עקביא בן מהללאל אומר: הסתכל בשלשה דברים, מאין באת? מטפה סרוחה, ולאן אתה הולך? למקום עפר רמה ותולעה, ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון? לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא. רבי יהושע בן לוי דסכנין אמר: שלשתן דרש עקביא מתוך תיבה אחת: בורך, בארך, בוראך. בורך (הכוונה לבארך - ממקום שבאת) זו לחה סרוחה. בארך - זו רמה ותולעה (הכוונה לבורך למקום שאתה הולך). בוראך - זה מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא שאתה עתיד ליתן לפניו דין וחשבון.

72. גרסינן בברכות (ית, ב): כתיב (איוב יד, כב): "אך בשרו עליו יכאב ונפשו עליו תאבל", ואמר רבי יצחק: קשה רמה למת כמחט בבשר החי.

עקביא בן מהללאל

חי בימי הלל הזקן, והיה מגדולי חכמי ישראל בדור שלפני החורבן. חז"ל שיבחו את חכמתו ויראתו (ראה עדויות ה, 1)

לפרטים 03-5376771